

SELECCIÓ DE TEXTOS DE TIT LIVI

---

1. Prefaci.
2. Orígens-Ròmul (1-17)
3. Numa (18-21)
4. Horacis i Curiacis. Mort d'Horàcia (23-26)
5. Tarquini Prisc: origen, establiment a Roma i elecció reial (34-35.6)
6. Servi Tul·li: obra de govern (42-44)
7. Tarquini el Superb: origen i elecció reial (46.4-49), construcció del temple capitolí i diversos prodigis (55-56), setge d'Àrdea, episodi de Lucrecia i derrocament de la monarquia (57-60).

1. Prefaci

¿Valdrà la pena escriure les gestes del poble romà des de l'origen de la seva ciutat? Ni n'estic segur ni, si ho estigués, m'atreviria a dir-ho, perquè m'adono que és un tema tan antic com conegut, des del moment que sempre hi ha nous escriptors que confien poder aportar quelcom de nou a la història o poder superar l'antiguitat rude en l'art d'escriure.

Sigui com sigui, em serà motiu de complaença haver-me ocupat jo mateix, per la meua banda, de la memòria de les gestes del poble més important de la terra. I si entre un seguit tan gran d'escriptors la meua fama és escassa, em consolaré pensant en la noblesa i en la importància d'aquells que enfosqueixen el meu nom.

La tasca implica, a més a més, un treball immens, perquè aquesta ciutat es remunta a més de set-cents anys¹ i perquè, partint d'uns començaments insignificants, ha arribat a l'extrem de patir problemes a causa de la seva pròpia magnitud; estic ben segur que els primers orígens i els fets immediats no plauran gaire a la majoria de lectors que frisaràn per arribar als últims temps en els quals les forces d'un poble tan vigorós es destrueixen elles mateixes. Però, amb tot això jo també busco una recompensa al meu treball: allunyar-me un temps de la contemplació dels mals que la nostra època ha vist al llarg dels anys, mentre vaig investigant amb tota la meua atenció els fets antics, defugint del tot qualsevol preocupació que pugui inquietar l'ànim d'un escriptor, encara que no aconsegueixi desviar-lo de la veritat.

Les coses que han precedit o han acompanyat la fundació de l'Urbs es presenten embellides més aviat amb llegendes poètiques que amb testimonis fiables de les empreses dutes a terme, i no és la meua intenció demostrar-les o refutar-les. A l'antiguitat, se li concedeix aquesta llicència de fer més sublim el naixement de les ciutats barrejant les coses humanes amb les divines. I si a algun poble és lícit divinitzar els seus orígens i fer-ne responsables els déus, el poble romà ha obtingut tanta glòria amb les armes que, quan diu que Mart és el seu pare i el del seu fundador, els altres pobles de la terra ho han de tolerar amb tanta equanimitat com suporten el seu domini.

Però, tant si aquests relats o altres de semblants han de ser criticats, com si han de ser acceptats, no penso donar-hi gran importància; cal que se'm concedeixi tota l'atenció per a aquestes altres coses: quina mena de vida va existir, quins costums hi va haver, per quins homes i amb quins mètodes, en la guerra i en la pau, fou creada i engrandida la nostra potència; després, que se'm vagi seguint mentre la disciplina ja començava a trontollar una mica i primer els costums es van fer com a relaxats, a continuació van anar baixant cada cop més; i quan, finalment, van començar a desplomar-se fins a arribar a aquests temps en els quals no podem aguantar ni els nostres mals ni els seus remeis.

---

¹ Tradicionalment s'ha considerat que l'any de fundació de Roma va ser el 753 aC.

El més saludable i fructífer de l'estudi de la història és que un en pot treure tota mena de lliçons, escrites en documents il·lustres; d'aquí un agafa el que convé imitar per a ell mateix i per a l'Estat, i el que convé evitar, perquè és ignominiós a l'inici i al final. D'altra banda, o bé m'enganya l'afecció al treball que he començat, o bé mai no hi va haver cap estat més gran ni més irreprotxable ni més ric en bons exemples, ni dins cap altra ciutat no van penetrar més tard l'avarícia i la luxúria, ni hi va haver un altre lloc on la pobresa i l'austeritat fossin considerats honors importants durant tant de temps. Com menys abundància de coses hi havia, menys desig hi havia de tenir-ne: recentment les riqueses han portat l'avarícia, i els plaers abundants provoquen el desig d'anar a la ruïna i de perdre-ho tot en el luxe i en la disbauxa.

Però, en el moment d'iniciar una empresa tan gran, hem de deixar de banda les queixes, que no són gens agradables, encara que potser siguin necessàries. Si, com fan els poetes, nosaltres també tinguéssim el costum de començar amb bons auguris, vots i pregàries als déus i a les deesses, ho faríem de bon grat perquè concedissin un final feliç als inicis d'una obra tan gran.

2. Orígens de Ròmul (1-17)

---

1. Per començar, una de les coses més sabudes és que, després de la caiguda de Troia, tots els troians patiren càstigs duríssims, però els aqueus no van usar el dret del vencedor contra dos d'ells: Eneas i Antènor, no sols a causa d'un antic dret d'hospitalitat, sinó també perquè ells sempre havien estat del parer de fer la pau i de tornar Hèlena. Se sap que, al final, després de diverses aventures, Antènor, seguit d'una multitud d'ènets, que, foragitats de Paflagònia² a causa d'una sedició, anaven buscant un lloc de residència i un cabdill perquè havien perdut el seu rei Pilèmenes a Troia, havia arribat a un golf interior de la mar Adriàtica i, expulsats els eugèneus que habitaven entre la mar i els Alps, els ènets i els troians van ocupar aquestes terres. El lloc on van arribar primer s'anomena Troia, per això aquesta regió és anomenada troiana, i tots els pobladors són denominats vènets.

També Eneas, fugitiu de la seva pàtria a causa de la mateixa desgracia, però cridat pels fets a fer coses més importants, de primer havia arribat a Macedònia³ i després s'havia traslladat a Sicília, cercant un país on pogués habitar, i des de Sicília havia arribat al territori laurentí⁴ amb la seva flota. Aquest lloc també conserva el nom de Troia. Quan els troians hi desembarcaren, com amb que després del llarg trajecte que havien fet, no els quedava res més que armes i vaixells, van començar a saquejar els camps. El rei Llatí i els aborígens, que aleshores ocupaven aquests indrets, van sortir armats de la ciutat i dels seus voltants per rebutjar la invasió dels estrangers.

A partir d'aquí hi ha dues versions: uns diuen que Llatí, vençut en el combat, va fer la pau amb Eneas i després hi va contreure parentiu; altres contenen que quan els dos exèrcits ja estaven formats, abans de donar el senyal, Llatí havia avançat entre els ciutadans més importants i havia fet venir el cabdill dels estrangers a parlamentar. Li havia preguntat quina mena de gent era, d'on venien, per quina raó se n'havien anat de la seva pàtria i què buscaven al territori laurentí. Quan es va assabentar que tots eren troians, que el seu cabdill era Eneas, fill d'Anquises i de Venus, i que, fugint de la seva pàtria cremada, buscaven una regió per viure-hi i per fundar-hi una ciutat, va restar admirat d'aquella gent tan noble i d'aquell capdavanter, animosos i preparats tant per a la guerra com per a la pau, li va allargar la mà dreta i així va sancionar el compromís d'una futura aliança.

Aleshores els dos cabdills van signar un tractat i ambdós exèrcits es van retre honors. Eneas va ser rebut en hospitalitat a casa de Llatí; a continuació, Llatí, davant dels déus

² Regió situada al nord-est d'Àsia Menor.

³ Regió del nord de Grècia.

⁴ Regió costanera del Laci, al sud de Roma.

penates⁵, va afegir una aliança privada a la pública, donant la seva filla com a esposa a Eneas. Aquest fet va afermar en els troians l'esperança d'acabar finalment el seu èxode en un emplaçament estable i segur. Van fundar una ciutat, i Eneas la va anomenar Lavínum en honor al nom de la seva esposa. Al cap de poc temps va néixer un fill del nou matrimoni. Els pares li posaren per nom Ascani.

2. Tot seguit els aborígens i els troians van haver d'afrontar junts una guerra. Turn, rei dels rútuils⁶, al qual havia estat promesa Lavínia abans de l'arribada d'Eneas, indignat pel fet que un foraster li fos anteposat, havia declarat la guerra a Eneas i a Llatí alhora. Cap dels dos exèrcits no va sortir content d'aquesta contesa: els rútuils foren vençuts; els aborígens i els troians, vencedors, hi van perdre el seu cabdill Llatí. Aleshores Turn i els rútuils, desesperats, busquen protecció a l'opulent país dels etruscos i al seu rei Mezenci. Aquest, que governava l'aleshores rica ciutat de Cere⁷, des del principi no estava gens content del naixement de la nova ciutat i en aquell moment ja pensava que l'estat troià havia crescut més del que calia per a la seguretat dels veïns. Per això va unir les seves armes a les dels rútuils sense pensar-s'ho gaire.

Davant del temor d'una guerra tan gran, Eneas volia atreure's els ànims dels aborígens i aconseguir que tots estiguessin no sols sota una mateixa llei sinó també sota un mateix nom: per això va anomenar llatins a tots dos pobles; a partir d'aquest moment, els aborígens no van cedir davant dels troians en devoció i lleialtat envers el rei Eneas. Confiat en aquest esperit de tots dos pobles, cada dia més units, encara que Etrúria era tan poderosa que la fama del seu nom ja havia arribat per terra i per mar d'una punta a l'altra d'Itàlia, des dels Alps fins a l'estret de Sicília, Eneas, bé que podia repel·lir els atacs des de les muralles estant, va fer sortir les tropes formant-les per al combat.

La lluita fou favorable als llatins, però per a Eneas fou l'últim dels seus treballs com a mortal. Va ser enterrat arran del riu Numic. Tot i que és lícit i just anomenar-lo amb múltiples apel·latius, li diuen Júpiter Indíget.

3. Ascani, el fill d'Eneas, encara no tenia l'edat per a tenir el poder. Però aquest poder va restar intacte per a ell fins a la majoria d'edat: mentrestant l'estat llatí i el regne de l'avi i del pare li va ser conservat gràcies a la tutela d'una dona —tant de caràcter tenia Lavínia!.

No discutiré —qui, doncs, podria dir que és certa una cosa de fa tant de temps?— si aquest noi va ser Ascani o un altre més gran que ell, nascut de Creüsa⁸ quan encara Ilion⁹ estava intacta, i que després acompanyà son pare en la fugida; aquest és el mateix Julus que la família Júlia considera fundador del seu llinatge. Aquell Ascani, sigui qui sigui sa mare i sigui quin sigui el seu lloc de naixement —tanmateix allò que és cert és que fou fill d'Eneas—, veient que creixia massa la població dels de Lavínum, va deixar a la mare o a la madrastra una ciutat opulenta i floreixent per aquella època, i ell mateix va fundar-ne una de nova als peus del mont Albà, la qual va ser anomenada Alba Longa perquè s'allargassava en el cim de la muntanya.

Entre la fundació de Lavínum i la d'Alba Longa, colònia de l'anterior, van passar gairebé trenta anys. No obstant això, la seva força havia crescut tant, sobretot després de la derrota dels etruscos, que ni tan sols arran de la mort d'Eneas, ni després, durant la regència d'una dona, i durant els primers temps del regnat d'un noi, ni Mezenci ni els etruscos ni cap altre veí no van gosar prendre les armes. El tractat de pau havia establert que la frontera entre els etruscos i els llatins era el riu Àlbula que ara anomenen Tíber.

⁵ Els penates eren unes divinitats de la religió familiar romana. Protegien els queviures domèstics.

⁶ Poble que habitava la costa del Laci, al sud de Laurent i de Lavínum. La ciutat més important dels rútuils va ser Àrdea.

⁷ Cere era una important ciutat etrusca que s'anomena Cerveteri avui dia.

⁸ Creüsa, filla de Príam, el rei de Troia, estava casada amb Eneas. Va desaparèixer a Troia abans de poder fugir amb el marit.

⁹ Troia.

Després regna Silvi, fill d'Ascani, nascut per atzar al bosc. El seu fill és Eneas Silvi, el qual més tard engendra Llatí Silvi. Aquest va fundar algunes colònies i els seus habitants van ser anomenats llatins antics. Des d'aleshores, els va quedar el nom de Silvis a tots els qui van regnar a Alba. De Llatí neix Alba; d'Alba, Atis; d'Atis, Capis; de Capis, Capet; de Capet, Tiberí, el qual, engolit pel cabal del riu Àlbula, va donar al riu aquest nom tan conegut per la posteritat. Després regna Agripa, fill de Tiberí; després d'Agripa, Ròmul Silvi regna a l'imperi heretat del pare. Aquest, mort fulminat per un llamp, va fer a mans d'Aventí el regne: fou sepultat al turó que ara forma part de la ciutat de Roma i que porta el seu nom.

A continuació regna Proca. Aquest engendra Numitor i Amuli. Deixa en herència l'antic regne de la nissaga dels Silvis a Numitor, que era el més gran de la família. No obstant això, va poder més la violència que la voluntat del pare o el dret de primogenitura: després d'expulsar el germà, regna Amuli. Ell afegeix un crim a un altre crim: mata la descendència masculina del germà, i, amb l'excusa d'honorar-la, nomena vestal¹⁰ Sílvia, filla del germà; amb el vot de virginitat perpètua la priva de l'esperança de ser mare.

4. Però, a parer meu, calia la intervenció dels fets en l'origen d'una ciutat tan important i en l'establiment de l'imperi més gran després del poder dels déus. Embarassada per la força, la vestal va infantar bessonada i va dir que Mart era el pare de la seva descendència equívoca, sigui perquè ho creia de veritat, sigui perquè era més honorable que fos un déu l'autor d'aquella falta.

Però ni els déus ni els homes alliberen la mare o la descendència de la crueltat del rei: la sacerdotessa és encadenada en una presó i el rei mana que els nens siguin precipitats al corrent del riu. Per una casualitat, segurament preparada pels déus, el Tíber havia sortit de mare formant suaus estanys i els encarregats de dur a terme l'ordre no podien acostar-se per enlloc al llit habitual del riu, però tenien l'esperança que l'aigua, encara que estava encalmada, era prou fonda per ofegar els nens. Creient executar així l'ordre del rei, abandonen els infants en un toll accessible, on ara hi ha la figuera Ruminal, en altre temps anomenada Romular.

Aleshores en aquests paratges hi havia vastes extensions solitàries. Diu la tradició que l'escàs cabal d'aigua havia dipositat en lloc eixut el bressol flotant on havien estat exposats els nens, i que una lloba assedegada va baixar de les muntanyes que hi ha a prop, atreta pels plors infantils; ella, ajupint-se, va oferir les seves mamelles als infants amb tanta mansuetud que un pastor del ramat reial la va trobar llepant els nadons amb la llengua. Diuen que el pastor es deia Fàustul. Ell els va portar a la seva cabana i els va lliurar a la seva dona Larència perquè els criés. Alguns creuen que Larència era anomenada lloba entre els pastors, perquè havia prostituït el seu cos: d'aquí prové l'origen d'aquesta tradició i d'aquest prodigi.

Així foren engendrats i criats. Quan els nens van fer-se grans, recorrien els congostos caçant i no s'estaven sense fer res a la cabana o ajaguts guardant el ramat. Així van enrobustir el seu cos i la seva ànima i no sols plantaven cara a les feres sinó també atacaven els lladres carregats de botí i es repartien entre els pastors el que els prenien. Creixent cada dia que passava el nombre de joves del seu grup, compartien amb ells els perills i les diversions.

5. Diuen que ja aleshores es feien al mont Palatí les festes de Lupercal¹¹ i que el turó s'havia anomenat primer Pal·lanti i després Palatí a partir de Pal·lanteu, una ciutat de l'Arcàdia. Allí Evandre, un de la raça dels arcadis, que havia habitat aquella contrada molt de temps abans, havia importat la cerimònia d'Arcàdia, instituint que uns joves correguessin despulats per divertiment i fent barrila en senyal de veneració a Pan

10 Les vestals eren sacerdotesses consagrades al culte de Vesta durant 30 anys. Havien de mantenir-se verges i, si no, eren castigades severament.

11 Les Lupercals eren festes que es feien a meitat del mes de febrer en honor del déu Faune, per aconseguir la fertilitat dels camps, del bestiar i de les persones.

Liceu, que els romans després anomenaren Inuus. Mentre estaven ocupats celebrant aquesta cerimònia, perquè era ben coneguda la seva solemnitat, uns lladres els van parar una emboscada perquè estaven irats per haver perdut el botí, i, com que Ròmul es va defensar amb força, van agafar Rem i el van lliurar al rei Amuli, i l'acusaren de seguida. Li imputaven sobretot el crim d'haver atacat els camps de Numitor; deien que ells, amb un grup de joves que havien aplegat, n'havien pres botí com si fos territori enemic. Així Rem és lliurat a Numitor per ser castigat.

Ja des d'un principi Fàustul havia sospitat que els infants que criava a casa seva eren descendència reial: perquè sabia que els infants havien estat exposats per ordre del rei, i el moment en què ell els havia recollit coincidia amb el fet; però havia volgut que l'assumpte no es descobrís abans d'hora, si no fos en un moment favorable o per necessitat. Primer va arribar la necessitat: així, doncs, aclaparat per la por, va descobrir l'assumpte a Ròmul. Per casualitat també a Numitor, que tenia Rem en custòdia i que havia sentit a dir que eren dos germans bessons, comparant la seva edat i veient el seu caràcter gens servil, li havia vingut al pensament el record dels néts; i fent preguntes, va arribar a un punt que no estava lluny de reconèixer Rem. Així a tot arreu es trama una conspiració contra el rei.

Ròmul no es presenta obertament amb tots els pastors alhora, car el seu nombre el deixava en inferioritat de condicions, sinó que els dóna ordres d'acudir al palau reial en un moment acordat per camins diferents, i així ataca el rei; Rem, amb un altre escamot que havia reunit, l'ajuda des de la casa de Numitor. Així mata el rei.

6. Numitor, que en els primers moments, aprofitant el tumult, anava dient que els enemics havien envaït la ciutat i atacat el palau reial, havia aconseguit fer anar la joventut albana a defensar la ciutat amb la guarnició i amb les armes; quan va veure que els joves, havent mort ja el rei, es dirigien cap a ell per donar-li les gràcies, de seguida va convocar una assemblea on explicà els crims del seu germà contra ell, l'origen dels seus néts, com havien estat engendrats, criats i finalment reconeguts; en darrer lloc contà la mort del tirà i va dir que ell n'era el responsable. Quan els joves, passant amb la seva tropa pel mig de la reunió, van haver saludat el seu avi com a rei, es va produir un clamor de tota la multitud donant el seu consentiment i acordant que el títol i el poder fossin confirmats a favor del rei.

Així, confiat l'estat d'Alba a Numitor, a Ròmul i a Rem els va venir el desig de fundar una ciutat en el mateix indret on havien estat abandonats i criats. A més a més sobrava un gran nombre d'albans i de llatins: també s'hi havien afegit els pastors; tots plegats veien que Alba esdevindria petita amb facilitat, i que Lavínum seria petit comparat amb la ciutat que seria fundada. D'altra banda va influir en aquest projecte un mal ancestral: l'ambició de poder i, finalment, a partir d'una idea tan inofensiva, s'originà una lluita vergonyosa. Efectivament, com que eren bessons i no es podia fer distinció pel que fa a la primogenitura, van decidir que els déus tutelars d'aquests llocs escollissin amb auguris qui havia de donar nom a la nova ciutat i qui, després de fundar-la, l'havia de governar amb la seva autoritat. Ròmul ocupa el Palatí, Rem l'Aventí, com a espai delimitat per a consultar els auguris.

7. Diuen que el primer que va rebre l'auguri fou Rem: sis voltors; i havent anunciat ja l'auguri, com que se'n va presentar a Ròmul un nombre doble, els partidaris d'un i de l'altre havien saludat cadascú com a rei: uns deien que havien guanyat el regne perquè ho havien fet en el temps preceptuat, els altres deien que l'havien guanyat pel nombre d'ocells. Aleshores excitats per la discussió, van acabar embolicats en una lluita, portats pel xoc de les seves ires: hi mor Rem, ferit al mig de l'avalot. La tradició més divulgada és que Rem va saltar els nous murs per insultar el germà: per això Ròmul l'havia matat i, ple de ràbia, havia dit increpant-lo amb aquestes paraules: «Així acabarà, a partir d'ara, qualsevol altre que salti les meves muralles».

D'aquesta manera Ròmul va obtenir tot sol el poder: la ciutat acabada de fundar, es va dir segons el nom del seu fundador.

Primerament va fortificar el Palatí, en el qual ell mateix havia estat criat. Va fer sacrificis als déus amb el ritual d'Alba, tret d'Hèrcules, al qual ho va fer amb el ritual grec, tal com havia estat institut per Evandre.

Diuen que aquí fou on, Hèrcules, havent mort Gerión, s'havia emportat els seus bous d'aspecte admirable, i prop del riu Tíber, que havia creuat nedant i conduint el bestiar davant seu, es va ajeure en un lloc ple d'herba perquè els bous es refessin amb el descans i amb la pastura fresca i també ell mateix, cansat del camí. Allí, afeixugat pel menjar i pel vi, va quedar adormit. Un pastor habitant d'aquest lloc, anomenat Cacus, de forces terribles, captivat per la bellesa dels bous, li va voler prendre el botí i, com que si empenyia el ramat dirigint-lo cap a la cova, les mateixes petjades portarien cap allí l'amo quan els busqués, va arrossegar els exemplars més formosos, estirant-los per la cua i fent-los caminar cap enrere en direcció a la cova. En despertar-se Hèrcules a trenc d'alba, va cercar amb la vista el ramat i va veure que faltava una part dels animals. Es va dirigir a la cova més pròxima per si les petjades hi portaven. Quan va veure que totes elles estaven girades cap a fora i no portaven a cap altra banda, amb l'ànim confús i perplex, va començar a treure el ramat fora d'aquell lloc funest. Aleshores les vaques empeses van bramar, com és normal, per enyorança dels bous que quedaven i els que estaven tancats a la cova van respondre el mugit. Això va fer tornar enrere Hèrcules. Cacus va intentar impedir per la força que entrés a la cova, però va ser ferit per la clava i va caure mort invocant en va l'ajut dels pastors.

En aquell temps Evandre, que havia fugit del Peloponès, governava aquests paratges més pel seu prestigi que per imposició del seu poder. Era un home venerable pel prodigi de conèixer les lletres, una autèntica revolució entre aquells homes incultes, i encara era més respectat per la divinitat atribuïda a la seva mare Carmenta, la qual aquella gent havia reverenciat perquè predeïa l'avenir abans de l'arribada de la Sibil·la¹² a Itàlia. Aleshores aquest Evandre, atret per l'aglomeració de pastors que s'agitava al voltant del foraster culpable d'un assassinat tan flagrant, va escoltar el relat del crim i de la seva causa i, veient que el vestit i l'aspecte d'aquest home eren més distingits i majestuosos que no pas el dels homes normals, li va preguntar qui era. Quan va assabentar-se del seu nom, del del seu pare i quina era la seva pàtria, va dir:

«Salut, Hèrcules, fill de Júpiter! La meua mare, veritable intèrpret dels déus, em va predir que tu augmentaries el nombre dels celestials, i que aquí t'havia de ser consagrat un altar que la nació que en l'esdevenidor serà la més poderosa, anomenarà Màxim i que t'hi honorarà amb el teu ritual.»

Hèrcules li va estrènyer la mà dreta i va dir que acceptava el presagi i que compliria el seu destí, una vegada construït i consagrat l'altar. Aleshores per primer cop es va fer un sacrifici a Hèrcules amb una vaca excel·lent agafada del ramat, havent estat convocats per al servei i per al banquet sagrat els Poticis i els Pinaris, que eren en aquell moment les famílies més il·lustres que habitaven aquests llocs.

Per casualitat va succeir que els Poticis van estar disposats de seguida i els van ser servides les vísceres de la víctima; els Pinaris van arribar tard al banquet, quan ja s'havien acabat les vísceres. D'aquí va quedar instituït que mentre va existir el llinatge dels Pinaris, els seus membres no menjaven mai les vísceres dels sacrificis solemnes. Els Poticis, instruïts per Evandre, van ser ministres d'aquest sacrifici durant moltes generacions fins que, com a càstig per haver lliurat als esclaus públics aquest sacerdoci solemne de la família, va morir tota la nissaga dels Poticis.

Aquesta fou l'única de les cerimònies sagrades estrangeres que va adoptar Ròmul, perquè ja aleshores era defensor de la immortalitat que neix del valor, a la qual també l'abocava el seu propi destí.

¹² La sibil·la era una profetessa que predeïa el futur.

8. Havent estat realitzats els actes de culte segons el ritual, va reunir en una assemblea aquesta multitud que res no podia unir en un sol poble excepte el dret i va dictar-los lleis. I creient que aquestes lleis només serien respectades per aquella raça salvatge d'homes si ell mateix es feia digne de veneració adoptant les insígnies del poder, es va fer respectar més, a part de dur un abillament distingit, fent-se precedir de dotze lictors.¹³

Alguns creuen que va decidir aquest nombre en record de la quantitat d'aus que li havien presagiat el regne amb el seu auguri; no em sap cap greu compartir el parer dels qui creuen que tant els servidors com el càrrec foren copiats dels veïns etruscs, d'on prové també el seient curul i la toga pretexta.¹⁴ Segurament també d'aquí ve el nombre, que els etruscs ja tenien fixat perquè, quan anomenaven rei, essent una comunitat de dotze pobles, cadascú li donava un lictor.

Mentrestant creixia la ciutat incorporant al seu recinte ara un lloc ara un altre, i fortificaven l'espai pensant més en la futura aglomeració de ciutadans que no pas en la quantitat d'habitants d'aleshores.

Després Ròmul, a fi que la grandària de la ciutat no fos inútil, va voler incorporar nous habitants i, seguint l'antic costum dels qui fundaren ciutats, que reunien gent d'origen obscur i humil i feien veure que havia nascut de la terra una multitud de descendents, va obrir com a asil el lloc que baixant del turó ara queda tancat entre dos boscos.

Dels pobles fronterers hi va acudir tota una munió de gent, sense distinció entre lliures i esclaus, tots àvids de novetats. Aquest fou el principi de la grandesa del nostre poder.

Quan el nombre de forces existent va deixar de semblar-li escàs, va preparar una organització per dirigir aquestes forces. Creà cent senadors, o bé perquè aquesta quantitat fos suficient, o bé perquè només n'hi havia cent que poguessin ser nomenats. Certament fou arran d'aquest honor que foren nomenats pares i els seus descendents patricis.

9. Ja la ciutat romana era prou forta per a competir en la guerra amb qualsevol de les ciutats frontereres; però, a causa de la inexistència de dones, la seva potència havia de durar només la vida d'un home, perquè a la ciutat no tenien esperança de poder tenir descendència, ni tenien dret matrimonial amb els pobles propers. Aleshores, seguint el consell dels senadors, Ròmul va enviar als pobles veïns uns ambaixadors per tal que aconseguissin una aliança i el dret de matrimoni per al nou poble. Deia que les ciutats, com les altres coses, neixien d'un origen ben petit; després, si el seu propi valor i els déus les ajudaven, aconseguien grans riqueses i gran renom; que prou sabien que els déus havien assistit a l'origen de la ciutat romana i que tampoc no els mancava valor; per tant no els sabia gens de greu a uns homes unir la seva sang i el seu llinatge amb uns altres homes.

L'ambaixada no va ser ben rebuda enlloc: fins a tal punt els menyspreaven i a la vegada temien per a ells i per als seus descendents la gran potència que creixia enmig d'ells. I van ser despatxats mentre molts demanaven amb insistència que obrissin també un asil per a dones; que al cap i a la fi això seria un matrimoni igualat. La joventut romana no va suportar de grat aquesta ofensa i la situació va començar a derivar clarament cap a la violència.

Per tal de trobar una ocasió i un lloc oportuns per a rescabalar-se'n, Ròmul, dissimulant la inquietud del seu ànim, prepara amb aquesta finalitat uns solemnes jocs de destresa en honor de Neptú Equestre: els anomena Consuals. A continuació,

¹³ Els lictors eren funcionaris que precedien el rei portant a l'espatlla els *fascas*, un feix de vares lligades al voltant d'una destal.

¹⁴ El seient curul es deia així perquè al principi el posaven dalt d'un carro, en llatí *currus*, i el reservaven al rei. En temps de la república fou usat pels magistrats. La toga pretexta tenia una franja brodada de color porpra.

mana que sigui anunciada la celebració de l'espectacle als veïns; i els celebren amb tota la magnificència que saben o que podien per tal de fer-los atractius i plens d'expectació. Van acudir-hi moltes persones, atretes també per l'interès de veure la nova ciutat, procedents sobretot dels pobles més propers, els ceninencs, els crustumins i els antemnats;¹⁵ també arriba tota una multitud de sabins amb els fills i les esposes. Invitats per les cases amb amabilitat, després d'haver vist el lloc, el recinte i la ciutat tan plena d'habitatges, s'admiraven que la potència romana hagués crescut tant en tan poc temps. Quan va arribar el moment de l'espectacle, i l'atenció i la vista de tots hi estaven concentrats, aleshores es va desencadenar la violència preparada d'antuvi i, a un senyal acordat, el jovent romà començà a raptar les donzelles.

La major part fou raptada pel primer amb qui s'havia topat. Uns homes de la plebs, als quals se'ls havia encarregat aquest afer, portaven a la casa dels senadors les que excel·lien per la seva bellesa i que els havien estat destinades.

Diuen que una noia molt millor que les altres per la figura i per la bellesa va ser raptada pel grup d'un tal Talassi i a molts que preguntaven a qui la portaven, ells cridaven un i altre cop que era portada a Talassi per tal que ningú no la violés; d'aquí va sortir aquest crit nupcial.

El pànic interromp l'espectacle, i els pares de les donzelles fugen entristits, fent-los acusacions en el sentit que el dret d'hospitalitat havia estat violat i invocant el déu de la cerimònia, als jocs del qual havien assistit confiats en el dret diví i en la paraula donada. I les noies raptades no tenien cap esperança sobre el seu futur ni era menor la seva indignació. Però Ròmul en persona es passejava entre elles i els explicava que allò havia passat per culpa de la supèrbia dels seus pares, que havien negat a uns veïns el dret de matrimoni; que, no obstant això, elles serien preses en matrimoni i compartirien la fortuna i la ciutadania i, el que és més preuat pel gènere humà, els fills; que calmessin una mica la seva ira i que lliuressin el cor a aquells als quals la fortuna havia lliurat els seus cossos; que sovint d'una injúria n'havia nascut després la gratitud; i que elles tindrien els millors homes perquè cadascun, en complir el seu deure, s'hauria d'esforçar per ell mateix per tal de distreure-les de l'enyorança dels pares i de la pàtria.

A aquestes raons s'afegien les carícies dels homes, que justificaven la seva malifeta amb passió i amb amor, coses que són les súpliques més eficaces per al tarannà de les dones.

10. Les noies raptades ja tenien els ànims una mica encalmats, però els seus pares incitaven les ciutats portant vestits de dol, vessant llàgrimes i proferint queixes. I no sols no contenien dins la seva ciutat la indignació sinó que reunien gent de tot arreu per anar a veure Tit Taci, rei dels sabins; hi acudien ambaixades perquè el renom de Taci era gran en aquella contrada.

Els ceninencs, els crustumins i els antemnats eren els que havien rebut la part més gran de l'ofensa. Eren del parer que Taci i els sabins actuaven lentament i tots tres pobles junts es van preparar per a la guerra. A causa de la passió i de la ira, als ceninencs els sembla que ni tan sols els crustumins i els antemnats es mouen amb prou diligència. Així, el poble ceninenc ataca el territori romà per pròpia iniciativa. Mentre el devastaven amb precipitació, Ròmul els va sortir a l'encontre amb un exèrcit i en un combat ràpid els va demostrar que la ira sense forces és inútil. Va desfer i posar en fuga l'exèrcit i va perseguir els dispersos: va matar i espoliar el rei en el combat. Mort el cabdill dels enemics, pren la ciutat al primer assalt.

Després de fer tornar d'allí l'exèrcit vencedor, Ròmul, que no sols era un home destre a fer les seves gestes, sinó també a ostentar-les, va pujar al Capitoli portant les despulles del cabdill dels enemics mort en una mena de fèretre que havia fet fer per a

¹⁵ Cenina era un poble del Laci; Crustumèrium i Antemna eren pobles sabins.

transportar-les; i després d'haver-ho posat al costat d'una alzina venerada pels pastors, alhora que feia una ofrena, va designar els límits per a un temple de Júpiter i va afegir al nom del déu un epítet. Va dir:

«Júpiter Feretri, jo, el rei Ròmul, vencedor, et porto aquestes armes reials i et dedico un temple en aquests paratges que he delimitat només amb la ment, com a seu per a les despulles opimes¹⁶ que els meus descendents, seguint el meu exemple, et portaran quan hagin matat un rei o un cabdill dels enemics».

Aquest és l'origen del primer temple que es va consagrar a Roma. D'aquesta manera fou voluntat dels déus que les paraules del fundador del temple, per les quals va manar que els seus descendents hi portessin les despulles, ni fossin inútils, ni aquesta distinció fos menysvalorada per un excés de posseïdors d'aquest honor. Després, al llarg de tants anys i de tantes guerres, només hi va haver dues vegades despulles opimes: fins aquest punt va ser escassa la fortuna d'assolir aquesta glòria.

11. Mentre els romans feien aquestes cerimònies en aquell indret, l'exèrcit dels antemnat, aprofitant l'avinentesa de la seva absència, envaeixen hostilment el territori romà. Ràpidament va ser conduïda una legió romana contra ells i els va atacar dispersant-los pel territori. Així, doncs, els enemics van ser vençuts al primer atac i als primers crits, i la seva ciutat fou capturada.

A Ròmul, triomfant per la doble victòria, la seva esposa Hersília, cansada dels prec de les altres noies raptades li prega que perdoni els pares de les noies i els accepti entre els ciutadans. Així l'estat roma podria créixer amb concòrdia. Ho va aconseguir d'ell fàcilment.

Aleshores Ròmul va marxar contra els crustumins que li feien la guerra. En aquella ocasió hi va haver menys combats perquè els ànims ja havien minvat per les derrotes dels altres. A una i altra banda van ser enviats colons: n'hi va haver molts que es van apuntar a la regió de Crustumèria, a causa de la fertilitat de la seva terra. També n'hi va haver molts que van emigrar d'allí cap a Roma, sobretot pares i familiars de les noies raptades.

L'última guerra que va esclatar fou la dels sabins i fou la més gran de totes; car ells no la van fer amb ira ni amb passió i no van donar senyals de preparar-la fins que no la van començar. A més afegiren l'astúcia a la prudència.

Espuri Tarpeu comandava la ciutadella de Roma. La seva filla donzella va ser seduïda per Taci amb or per tal que obrís la fortalesa als seus homes armats; per casualitat ella havia anat fora de les muralles a buscar aigua per als sacrificis. Els que hi van entrar la van matar esclafant-la amb el pes de les seves armes, o bé per fer veure que havien capturat la fortalesa només per la força, o bé per fer palès que no hi havia res segur per a un traïdor.

La llegenda hi afegeix que els sabins, que generalment portaven braçalets d'or de molt de pes al braç esquerre i anells ornats amb gemmes de gran bellesa, li havien promès a la noia el que portaven a la mà esquerra; per això havien apilat sobre el seu cos els escuts en comptes dels regals d'or. Alguns diuen que ella havia demanat a posta les armes atenent el pacte de lliurar-li el que tenien a la mà esquerra i, com que ella semblava obrar amb engany, la varen matar amb la seva pròpia paga.

12. Amb tot, els sabins es van apoderar de la ciutadella; per això, al dia següent, quan l'exèrcit roma, ja format, ocupava tot el camp que s'estén entre el Palatí i el turó del Capitoli, els sabins no van baixar al pla, fins que els romans, esperonats els ànims per la ira i pel desig de recuperar la ciutadella, van pujar-hi.

Un i altre bàndol eren conduïts per cabdills, Meti Curci el dels sabins, Hosti Hostili el dels romans. Aquest aguantava la situació dels romans a primera línia, en un lloc

¹⁶ Les despulles opimes eren les que havien estat obtingudes pel general que havia matat ell mateix el general enemic.

desfavorable, amb els seus ànims i la seva audàcia. Tan bon punt Hosti va caure, l'exèrcit roma va afluir i fou dispersat fins a l'antiga porta del Palatí. Ròmul, emportat fins i tot ell per la munió dels que fugien, va dir aixecant les armes al cel: «Júpiter, per ordre de les teves aus vaig fer aquí, al Palatí, els primers fonaments de la ciutat. Els sabins ja ocupen la fortalesa havent-la presa amb un crim; des d'allí vénen els homes armats i ja han ultrapassat la meitat de la vall; tu, pare dels déus i dels homes, allunya els enemics d'aquí; lleva el terror als romans i atura la seva vergonyosa fugida. Jo, a canvi, et faig vot de construir aquí un temple dedicat a Júpiter Estàtor,¹⁷ perquè serveixi de recordatori als meus descendents que la ciutat fou salvada pel teu ajut eficaç».

Quan va haver acabat aquest prec, talment com si sabés que les seves pregàries havien estat escoltades, va dir: «Romans! Júpiter Òptim Màxim ens ordena aturar-nos aquí i tornar a la lluita!».

Els romans es van aturar com si els ho hagués ordenat una veu celestial: el mateix Ròmul es llança cap als primers rengles. Meti Curci, el cap dels sabins, havia baixat corrents de la ciutat i havia encalçat els romans dispersats per tot l'espai on ara hi ha el fòrum. I quan ja no era gaire lluny de la porta del Palatí, va clamar: «Hem vençut uns hostes pèrfids i uns enemics febles. Ara ja saben que raptar unes donzelles és ben diferent de lluitar amb homes!».

Ròmul, en sentir-lo envanir-se així, va llançar l'atac contra ell amb un grup de joves audaçs. Per casualitat, en aquell moment Meti combatia a cavall; per això fou més fàcil rebutjar-lo. Després d'haver-lo aturat, els romans el persegueixen; i la resta de l'exèrcit romà, animada per la valentia del seu rei, posa en fuga els sabins.

Meti, espantat el seu cavall per la cridòria dels seus perseguidors, cau en un aiguamoll; i aquesta situació, tan perillosa per a l'home, va distreure els sabins; els seus es van posar a encoratjar-lo i a cridar-lo i ell es va animar, en sentir el recolzament dels altres, i va poder fugir: els romans i els sabins comencen de nou el combat al mig de la vall que hi ha entre les dues muntanyes. Però els romans eren superiors.

13. Llavors les dones sabines, per l'ofensa de les quals havia esclatat la guerra, van superar amb tantes desgràcies la por femenina, i, amb els cabells deslligats i el vestit estripat, van gosar presentar-se al mig de les fletxes que volaven i de sobte es van posar al mig dels dos exèrcits per tal de separar els rengles hostils i apaivagar les ires, pregant d'una banda als pares, de l'altra als esposos, que no s'embrutessin les mans amb la sang sagrada del sogre o del gendre i que no marquessin amb un parricidi el fruit de les seves entranyes, néts d'uns, fills d'altres.

«Si us penediu del parentiu que hi ha entre vosaltres, o si us penediu del vostre matrimoni, gireu les ires cap a nosaltres; nosaltres som la causa de la guerra, de les ferides i de la mort dels nostres esposos i dels nostres pares; més ens estimem morir que viure sense un de vosaltres, vídues o orfes».

Això commou tant la multitud com els cabdills; de sobte regna el silenci i la quietud; aleshores els caps avancen per segellar una aliança. I no solament fan la pau sinó que de les dues ciutats en fan una. Associen els regnes: transfereixen tot el poder a Roma. Duplicada així la ciutat, per a compensar en alguna cosa els sabins, van ser anomenats Quirits pel nom de la ciutat de Cures.¹⁸

Com a record d'aquesta batalla, van anomenar llac Curci el gual on el cavall havia deixat Curci de seguida que va haver sortit del profund aiguamoll.

Després d'una guerra tan funesta, de sobte la pau feliç va fer més estimades les sabines per als seus esposos i per als seus pares, i, sobretot, per al mateix Ròmul. Així,

¹⁷ Estàtor en llatí significa «que atura els fugitius».

¹⁸ Cures és el nom d'una ciutat sabina, situada al nord-est de Roma.

doncs, quan va dividir el poble en trenta cúries, els va posar el nom de les dones. No ens consta com es van escollir els noms que s'havien de donar a les cúries, atès que el nombre de dones era certament més gran que el de cúries, si es va fer atenent l'edat o la dignitat d'elles o dels seus marits o per sorteig.

Al mateix temps també es van formar tres centúries de cavalleria. Uns foren anomenats Ramnes pel nom de Ròmul, altres Ticienses pel de Tit Taci; l'origen del tercer nom, els Lúcers, ens és desconegut.

Així el regne va ser compartit harmoniosament entre els dos reis.

14. Al cap d'alguns anys, els familiars del rei Taci van maltractar els ambaixadors dels laurentins, i aquests van invocar el dret de les nacions, però per a Taci tenien més influència la causa i els precs dels seus, Així va atreure el càstig d'aquells sobre ell mateix: quan va anar a Lavínum per a un sacrifici solemne, hi va haver un aldarull i fou mort.

Diuen que Ròmul va suportar aquest fet amb menys pena que el que calia, sigui pel fet d'haver compartit el regne a desgrat, sigui perquè creia que havia estat mort amb una certa justícia. Per tant es va abstenir de promoure la guerra: no obstant això, per tal que fossin expiats els maltractes dels ambaixadors i la mort del rei, fou renovada l'aliança entre les ciutats de Roma i de Lavínum.

Certament la pau amb aquests era inesperada; va esclatar una altra guerra més propera, gairebé a les portes de la ciutat. Els fidenats,¹⁹ en veure que les riqueses de la ciutat creixien tan a prop d'ells, es van dedicar a fer la guerra abans que assolissin la puixança que semblava que havien d'arribar a tenir.

El jovent armat saqueja el territori que hi ha entre Roma i Fidenes. Des d'aquí tomben cap a l'esquerra perquè a la dreta els era un obstacle el Tíber i ho devasten tot causant un gran pànic als camperols, la fugida tumultuosa dels quals, en traslladar-se del camp a la ciutat, va ser l'anunci del que estava passant.

Alarmat Ròmul, car una guerra tan pròxima no podia admetre cap dilació, fa sortir l'exèrcit i col·loca el campament a mil passes de Fidenes. Havent-hi deixat una petita guarnició, surt amb totes les tropes i mana que una part dels soldats romanguin a l'aguait en uns llocs impenetrables per les denses bardisses que hi havia. Havent marxat amb la major part de l'exèrcit i tota la cavalleria, va provocar l'enemic, la qual cosa constituïa el seu propòsit, amb una mena d'atac desordenat i amenaçador, cavalcant prop de les mateixes portes de la ciutat. Fins i tot aquest combat de cavalleria va donar una aparença gairebé natural a la fugida que calia simular. Quan, mentre la cavalleria semblava dubtar entre presentar combat o fugir, la infanteria va començar a retrocedir, els enemics van sortir de sobte per les portes de la ciutat obertes de bat a bat i, pressionant l'exèrcit romà, en l'afany de capturar-los i de perseguir-los, són atrets al lloc on hi havia els soldats emboscats.

Aleshores els romans, surten sobtadament a camp obert i ataquen l'exèrcit dels enemics pel seu flanc. I aquests encara tenen més por quan veuen que comencen a moure's els estendards dels qui eren al campament, que havien estat deixats com a guarnició.

Els fidenats, colpits per aquest terror creixent, comencen a fugir gairebé abans que Ròmul i els homes que estaven amb ell puguin fer girar els cavalls amb les regnes. Els qui, una mica abans, havien perseguit els romans que simulaven fugir, ara tornaven amb molta precipitació, és a dir, en una veritable desbandada, cap a la ciutat. Però, així i tot, no es van lliurar de l'enemic: els romans, encalçant-los de ben a prop, van arribar-hi abans que poguessin posar els forrellats de les portes i van entrar amb ells com si fossin un sol exèrcit.

¹⁹ Fidenes era un poble sabí situat prop del riu Tíber.

15. Per contagi de la guerra amb els fidenats, es van exacerbar els ànims dels de Veies.²⁰ També fou per la consanguinitat que tenien amb ells, car els fidenats també eren etruscs. A més, els esperonava la proximitat en l'espai, per por que les armes romanes acabessin atacant tots els pobles fronterers.

Van desplegar-se pel territori roma més amb la idea de saquejar-lo que de fer una guerra convencional. Així, doncs, sense instal·lar cap campament ni esperar l'exèrcit contrari, van endur-se el botí obtingut al camp i van tornar a Veies. D'altra banda, els romans, quan no van trobar l'enemic al camp, com que estaven preparats i disposats per a un combat definitiu, van creuar el Tíber. Quan els de Veies es van assabentar que aquests havien instal·lat el campament i que s'acostaven a la ciutat, van sortir al seu encontre preferint combatre'ls en una batalla que lluitar tancats dins de les muralles i a les cases.

En aquest combat el rei romà no va ajudar les seves forces amb cap ardit, i va vèncer només amb la vigoria del seu exèrcit ja veterà. Després d'haver perseguit els enemics dispersos fins a les muralles de la ciutat, es va estar d'atacar-la perquè estava molt ben protegida per les fermes muralles i pel lloc mateix on era. Girant cua, devastà els camps més per venjança que no pas per afany de botí.

Els de Veies, més aclaparats per aquest desastre que no pas per haver perdut el combat, envien portaveus a Roma per a demanar la pau. Els fou concedida una treva de cent anys a canvi d'una part del seu territori.

Si fa no fa, aquestes són les coses que van passar en la pau i en la guerra mentre va regnar Ròmul. Cap d'elles està en desacord amb la fe en el seu origen diví i en la divinitat que se li va atribuir després de mort: ni el coratge per recuperar el regne dels seus avantpassats, ni la decisió de fundar una ciutat i d'afermar-la tant en la guerra com en la pau.

En efecte, amb les forces que ell li va donar, Roma va arribar a assolir tanta força que va tenir la pau assegurada durant els següents quaranta anys.

Però Ròmul va ser més apreciat pel poble que pels senadors; i molt més que per tots aquests, ho va ser pels soldats: tant en temps de guerra com de pau, va disposar de tres-cents homes armats com a guarda de la seva persona, als quals va anomenar célers.

16. Després d'haver dut a terme tots aquests treballs immortals, un dia, mentre feia una assemblea per a passar revista a l'exèrcit, a la plana que hi ha al costat de l'aiguamoll de Capra, de sobte va esclatar una tempesta amb gran espetec de trons, i el rei fou ocultat per un núvol tan dens que va desaparèixer de la vista de l'assemblea. I mai més Ròmul no fou vist a la terra.

Els joves romans, quan es va apaivagar el seu temor, després que la foscor tempestuosa es convertís en una dia tranquil i seré, en veure el tron reial buit, encara que creien el que deien els senadors que estaven pròxims a Ròmul, que havia estat raptat a través de l'aire per la tempesta, no obstant això, van romandre una estona en un silenci entristit, com si fossin colpits per la por a l'orfandat.

Finalment, uns quants comencen a dir que era un déu nascut d'un déu i tots alhora acorden saludar Ròmul com a rei i pare de la ciutat de Roma; li demanen la pau amb pregàries, per tal que els sigui propici i conservi sempre sana i estalvia la seva descendència. Crec que fou aleshores quan també n'hi va haver alguns que van acusar en secret que el rei havia estat destrossat per les mans dels senadors, i aquest rumor va continuar existint, encara que molt soterrat: l'admiració envers aquell home i el pavor del moment van fer bona la primera versió.

---

²⁰ Ciutat d'Etrúria.

Fins i tot es conta que aquesta creença fou reforçada per la paraula d'un sol home. Car, estant preocupats els ciutadans per l'absència de rei i irritats contra els senadors, Pròcul Juli, amb el semblant greu, segons diuen, tot i responsabilitzant-se d'un assumpte tan important, va anar a l'assemblea i va dir:

«Quirits: Ròmul, el pare d'aquesta ciutat, se m'ha presentat de sobte a l'alba d'avui, baixant del cel. Quan jo, ple d'espant, però respectuós, em dreçava demanant-li amb pregàries que em fou permès de mirar-lo cara a cara, m'ha dit:

“Vés, anuncia als romans que els déus celestials volen que la meva Roma sigui la capital de tot el món: per tant que practiquin l'art militar i que sàpiguen i així ho facin saber als descendents que cap força humana podrà posar resistència a les armes romanes”. Havent dit això, ha desaparegut en els aires.»

És d'admirar la confiança tan gran que va merèixer l'home que anunciava coses semblants, i com es va apaivagar l'enyorança de Ròmul entre la plebs i l'exèrcit, quan fou confirmada la fe en la seva immortalitat.

17. Mentrestant, la rivalitat i l'ambició de regnar absorbia els ànims dels senadors, i encara no havia arribat a individualitzar-se perquè ningú no sobresortia gaire en un poble jove: era un combat de faccions entre classes. Els que procedien dels sabins, com que després de la mort de Taci no n'havia regnat cap, volien que el rei fos del seu grup, per no perdre la seva part de poder en l'aliança igualitària; els romans antics menyspreaven un rei estranger. Malgrat la discrepància d'opinió, tots volien que hi hagués un rei perquè encara no havien tastat la dolçor de la llibertat.²¹

Finalment als senadors els va aclaparar la por que alguna força estrangera no escometés la ciutat sense govern i l'exèrcit sense cabdill, atès que els ànims de moltes ciutats properes estaven exasperats. Així, doncs, convenia que algú fos capdavanter, però ningú no se sentia inclinat en el seu ànim a cedir davant un altre. A la fi, els cent senadors es posen d'acord, i, després d'haver fet deu decúries, en nomenen un de cada decúria per tal que solucionin els afers més importants. Comandaven tots deu: un de sol tenia dret a les insígnies de poder i als lictors; el poder se li acabava als cinc dies i passava per torn a tots; així hi va haver un any d'interval en el regnat. Arran d'aquesta situació això fou anomenat interregne, nom que encara es conserva.

Aleshores la plebs va començar a queixar-se que la seva servitud havia estat multiplicada perquè havien passat de tenir un senyor a tenir-ne cent; i semblava que no suportarien a partir d'ara més d'un rei i un rei nomenat per ells. Quan els senadors es van adonar que pensaven així, veient que haurien d'oferir més endavant el que estaven a punt de perdre, van guanyar-se el favor del poble concedint-li el poder màxim, però de forma tal que no van concedir més drets que els que ells es van reservar. Car van decretar que quan el poble hagués nomenat rei, fos confirmada la seva elecció si els senadors la ratificaven. En l'aprovació de les lleis i l'elecció de magistrats, avui dia s'aplica aquesta mateixa norma, encara que sense força: abans que el poble vagi a la votació, els senadors ratifiquen el resultat dels comicis, quan encara no és conegut. Aleshores, l'interrei, havent convocat l'assemblea, va dir:

«Per tal que tot sigui bo, propici i feliç, Quirits, heu de nomenar un rei: així ha semblat bé als senadors. A continuació, si n'heu nomenat un que sigui digne de ser el segon després de Ròmul, els senadors el ratificaran.»

Això va resultar tan grat per a la plebs que, per tal de no semblar vençuda en generositat, va opinar i manar que el senat decidís qui havia de regnar a Roma.

3. Numa Pompili (18-21)

²¹ El fet d'expulsar reis i l'adveniment de la república eren vistos pels romans com la conquesta de la llibertat.

18. En aquest temps, era famosa la justícia i la religiositat de Numa Pompili. Vivia a la ciutat sabina de Cures, i era l'home més expert en tot el dret diví i humà, en la mesura en què hom ho podia ser en aquella època.

Com que no en troben cap d'altre, donen falsament com a mestre de la seva saviesa a Pitàgoras de Samos, del qual se sap que durant el regnat de Servi Tul·li a Roma, més de cent anys després, havia estat amb una colla de joves dedicats a l'estudi, a les regions extremes d'Itàlia, pels voltants de Metapont, Heraclea i Crotona.²² Des d'aquests llocs, donant per suposat que Numa hagués estat contemporani, ¿com hauria pogut arribar la seva fama als sabins, i amb quina llengua hauria despertat en algú l'afany d'estudiar? O, ¿amb quina mena de protecció hauria pogut passar ell sol a través de tantes nacions de llengua i costums tan diferents?

Així, doncs, jo crec que el seu caràcter resultà del seu temperament modelat per les virtuts, i que va ser educat no tant per influències estrangeres com per la disciplina rigorosa i exigent dels antics sabins, el poble més íntegre dels que hi ha hagut en el passat.

Havent sentit parlar de Numa, els senadors romans, encara que els semblava que si agafaven un rei sabí, el poder s'inclinaria cap als sabins, tanmateix, no es van atrevir a anteposar a aquell home cap d'ells mateixos ni cap altre del seu partit ni cap altre dels senadors ni dels ciutadans, i tots, unànimement, decidiren lliurar el regne a Numa Pompili.

Se'l va fer venir, i així com Ròmul va assumir el poder després d'haver pres els auguris en fundar la ciutat, ell va manar també que els déus fossin consultats sobre la seva persona. De seguida l'àugur, al qual va correspondre a partir d'aleshores honoríficament aquest sacerdoci públic i perpetu, el va portar cap a la ciutadella i el va fer seure en una pedra, girat cap a migdia. L'àugur va prendre seient a la seva esquerra, amb el cap cobert, portant a la mà dreta el bastó corbat sense nusos que van anomenar lítuus.²³ A continuació, mirant a la ciutat i al camp, va fer una pregària als déus i va assenyalar una zona des d'orient fins a ponent; va dir que les regions de la dreta eren migdia i les de l'esquerra eren septentrió; mentalment va marcar un senyal al seu davant, tan lluny com arribava la seva vista. Aleshores, passant el lítuus a la mà esquerra, va posar la dreta sobre el cap de Numa i va pregar així:

«Pare Júpiter, si és lícit que aquest Numa Pompili, el cap del qual jo toco, sigui rei de Roma, mostra'ns signes clars entre els límits que he assenyalat».

Aleshores va enunciar amb paraules els auspicis que volia que li fossin enviats. Després que li foren enviats, Numa, ja declarat rei, va baixar de l'espai consagrat per l'àugur.

19. Quan Numa va haver assolit així el poder en una ciutat nova, fundada per la força i amb les armes, es disposa a fundar-la de bell nou amb la justícia, amb les lleis i amb els bons costums.

Comprentent que res de tot això no es podia acomplir enmig de guerres, va pensar que aquest poble ferotge s'havia de moderar amb el desús de les armes i va fer un temple de Janus²⁴ a la part baixa de l'Argiletum com a indicador de la pau i de la guerra. Quan estava obert volia dir que la ciutat estava en armes, i tancat que tots els pobles propers estaven pacificats.

²² Ciutats de la Magna Grècia (al sud d'Itàlia).

²³ Bastó propi dels àugurs.

²⁴ A la religió romana, Janus és el déu protector de les portes i de les entrades, i, per tant, de tot allò que s'inicia. El seu símbol era un cap amb dos rostres que miraven en direcció contrària.

Després del regnat de Numa ha estat tancat dues vegades, la primera durant el consolat de Tit Manli,²⁵ acabada la primera guerra púnica; la segona quan els déus van concedir a la nostra generació que ho veiéssim després de la batalla d'Actium,²⁶ quan l'emperador Cèsar August havia fet la pau per terra i per mar. Havent tancat aquest temple, va unir les voluntats de tots els veïns més pròxims amb aliances i amb tractats i, eliminades les preocupacions pels perills externs, a fi que no es debilitessin amb l'oci els ànims que fins aleshores havia contingut la por dels enemics i la disciplina militar, va pensar que abans que res havia d'infondre el temor envers els déus, cosa ben eficaç per a una multitud inculta i, fins i tot en aquells temps, rude. Com que no podia fer penetrar la por en els ànims sense alguna fantasia miraculosa, fa veure que té trobades nocturnes amb la dea Egèria,²⁷ i que, seguint el seu consell, institueix els sacrificis que són més grats als déus i nomena sacerdots per a cadascun dels déus.

Una de les primeres coses que va fer va ser distribuir l'any en dotze mesos seguint el curs de la lluna. Com que la lluna no completa trenta dies cada mes i manquen onze dies per a un any sencer, segons el cercle del sol, va intercalar mesos suplementaris. Els va ordenar de tal forma que cada vint anys els dies coincidissin amb el mateix punt del cercle del sol en el qual havien començat, després de completar la duració de tots els anys.

Igualment va establir els dies nefastos i els fastos²⁸ perquè de tant en tant havia de ser útil no poder tractar res a l'assemblea del poble.

20. Aleshores es va dedicar a crear sacerdocis, encara que ell en persona presidia molts sacrificis, sobretot els que ara pertoquen al flamen dial. Però, com que pensava que entre aquells ciutadans tan bel·licosos hi hauria més reis semblants a Ròmul que semblants a Numa i que intervindrien en persona en les guerres, per tal que no quedessin abandonats els sacrificis que corresponien al rei, va crear un flamen de Júpiter com a sacerdot permanent i el va dotar d'un abillament solemne i del seient curul reial. Hi va afegir dos flàmens més, un per a Mart, un altre per a Quirí. Va escollir les donzelles de Vesta, un sacerdoti originari d'Alba, no gens estrany al llinatge del fundador. Va establir en favor seu una paga pública per tal que fossin sacerdotesses permanents del temple; les va fer dignes de veneració i inviolables amb la virginitat i amb altres manifestacions de culte.

Igualment va escollir dotze salis per a Mart Gradiu i els va concedir el distintiu de la túnica acolorida i sobre la túnica una protecció de bronze per al pit; i va manar que portessin les armes d'origen celestial que s'anomenen ancílies i anar per la ciutat cantant himnes, dansant i saltant solemnement.

Finalment va nomenar pontífex Numa Marci, fill de Marci, de l'ordre dels senadors, i li va lliurar tots els rituals per escrit i segellats, explicant amb quines víctimes, en quins dies, en quins temples s'havien de fer els sacrificis i d'on s'havien de treure els diners per a aquestes despeses. La resta, tant els sacrificis públics com els privats, la va sotmetre a la decisió del pontífex, de tal manera que hi hagués algú a qui la plebs pogués consultar, per tal que no es transgredís gens el dret diví, negligint els ritus ancestrals i adoptant-ne d'estrangers i que el mateix pontífex ensenyés no sols les cerimònies dels déus sinó també les funeràries lícites i com s'havien d'apacar els manes²⁹ i quins prodigis enviats per llamps o sota qualsevol altre aspecte calia tenir en compte i expiar-los. Per aconseguir aquests missatges dels déus, va dedicar un temple

25 L'any 235 aC.

26 El dia 2 de setembre de l'any 31 aC.

27 Nimfa itàlica de les aigües, que va ser associada al culte de Diana.

28 Els dies fastos es podia fer tota mena d'activitats públiques i privades. Els dies nefastos es paralitzava l'activitat pública, sobretot la política i la judicial.

29 Els manes eren els esperits dels morts.

a Júpiter Elici a l'Aventí i a través d'auguris va consultar al déu quins calia tenir en compte.

21. Mentre es prenen aquestes decisions i es feien aquests preparatius, tota la població es va apartar de la violència i de les armes. Els ànims estaven ocupats, i la cura dels déus s'establia entre ells per a sempre, fins a tal punt que semblava que una deïtat celestial assistia a les preocupacions humanes. Amb tant de sentiment religiós havia omplert el cor de tots, que la fe i el manteniment del jurament governaven la ciutat en comptes de la por a la llei i al càstig.

I com que els homes imitaven els costums del rei com si fos un model únic, fins i tot els pobles fronterers que abans havien pensat que allò que s'havia instal·lat al mig de tots ells per pertorbar la seva pau, no era una ciutat sinó un campament militar, van ser induïts al respecte fins al punt de considerar sacrilegi atacar tota una ciutat dedicada al culte dels déus.

Hi havia un bosc, pel mig del qual corria una font d'aigua perenne que brollava d'una cova fosca. Com que Numa sovint es retirava allí sense testimonis, fent veure que es trobava amb la dea, va consagrar aquest bosc a les Camenes perquè deia que elles s'hi reunien amb la seva esposa Egèria.

També va instituir una festa solemne dedicada només a la Fe. Va manar que els flàmens fossin traslladats a aquest santuari en un carro arquejat estirat per dos cavalls i que fessin la funció religiosa amb la mà embolicada fins als dits, donant a entendre així que la fe havia de ser protegida i que la seva seu, inclosa la mà dreta, havia estat consagrada.

Va establir molts altres sacrificis i llocs per a fer cerimònies sagrades, que els pontífexs anomenen Argeus.

Però, durant tot el temps que va durar el seu regnat, la més gran de les seves obres fou la salvaguarda tant de la pau com de les institucions del regne.

Així dos reis, cadascun pel seu camí, el primer amb la guerra, el segon amb la pau, van fer créixer la ciutat. Ròmul va regnar trenta-set anys, Numa quaranta-tres. Aleshores la ciutat era poderosa i equilibrada en les arts de la guerra i de la pau.

4. **Horacis i Curiacis. Mort d'Horàcia (24-26)**

---

23. Els albanos anuncien això a la seva pàtria. I les dues parts preparaven amb gran afany una guerra semblant a una guerra civil, perquè era com si fos entre pares i fills; un i altre bàndol eren descendència troiana des del moment que Lavínum ho era de Troia; Alba, de Lavínum; i els romans eren oriünds de l'estirp dels reis d'Alba. No obstant això, els esdeveniments de la guerra van fer menys lamentable la lluita; perquè no van combatre els exèrcits sencers i perquè els dos pobles es van unir en un de sol, i destruïren els habitatges d'una sola de les ciutats.

Primer foren els albanos els qui van atacar el camp romà amb un gran exèrcit. Col·loquen el campament a no gaire més de cinc mil passes de la ciutat i l'envolten amb un fossat: ha estat anomenat fossat Cluili pel nom d'aquest cabdill, fins que el pas del temps ha fet desaparèixer tant el nom com el fossat mateix. En aquest campament mor Cluili, el rei albà, i els albanos nomenen dictador Meti Fufeci.

Mentrestant, Tul·lus, més agosarat encara per la mort del rei, dient que la més gran voluntat dels déus havia començat a castigar tot el poble albà començant pel seu cabdill a causa d'aquesta guerra impia, una nit passa de llarg per davant del campament albà i es dirigeix amb l'exèrcit format cap a territori albà. Aquesta acció fa sortir Meti del seu campament fix. S'acosta a l'enemic tant com pot, aleshores mana que s'avanci un ambaixador i anunci a Tul·lus que abans de lluitar cal conferenciar;

que si s'hi avenia, podia estar segur que ell li diria coses que interessaven tant a l'estat romà com a l'albà.

Tul·lus no s'hi nega, però fa formar l'exèrcit per si aquesta conversa resulta inútil. També els albans es formen al davant. Quan ambdós exèrcits estan en posició, els cabdills amb uns quants homes principals, avancen cap al mig. Aleshores l'albà comença dient:

«Em sembla haver sentit del nostre rei Cluili que la causa d'aquesta guerra eren les ofenses i el botí no retornat que s'han reclamat segons el tractat, i no dubto, Tul·lus, que tu en penses el mateix; però si hem de dir més la veritat que discursos brillants, és l'ambició de poder la que porta a les armes dos pobles veïns i emparentats. I no sóc jo qui dirà si és amb raó o sense. Aquesta hauria estat la deliberació del qui va emprendre la guerra: els albans em van nomenar general per fer-la. Jo voldria, Tul·lus, fer-te aquest advertiment: tu saps prou bé com és gran l'estat etrusc que ens envolta, i més ho saps tu que estàs més a prop dels etruscs. Són molt poderosos per terra i encara més per mar. Recorda, quan estiguis a punt de donar el senyal per al combat, que els nostres dos exèrcits seran observats per ells amb la finalitat d'atacar-nos alhora, al vencedor i al vençut, quan estiguem cansats i esgotats. Així, doncs, si els déus ens estimen, ja que, no contents amb la llibertat segura, ens exposem a un risc insegur de tenir el poder o de ser sotmesos, busquem algun sistema pel qual es pugui decidir quin dels dos pobles ha de governar, sense una gran matança, sense un gran vessament de sang dels dos pobles.»

Aquest discurs no va desplaure a Tul·lus, tot i que era de caràcter ferotge i aleshores encara ho era més per l'esperança de la victòria. Mentre ambdós pensen com fer-ho, es presenta una solució a la qual l'atzar ofereix una oportunitat.

24. Casualment als dos exèrcits hi havia germans trigèmins semblants en edat i en força. Segons la tradició eren els Horacis i els Curiacis: gairebé no hi ha cap altre fet antic més conegut que aquest. Però, tot i ser tan cèlebre aquest fet, hi ha una confusió en els noms perquè no se sap de quin poble eren ni els Horacis ni els Curiacis. Els historiadors es decanten per un parer o un altre; no obstant això, en trobo molts que consideren romans els Horacis: per això, l'ànim m'inclina a seguir la seva versió.

Els reis parlen amb els trigèmins per tal que cadascun lluiti per la seva pàtria amb l'espasa: el poder seria del poble al qual correspongués la victòria. Ningú no s'hi nega; s'acorda el moment i el lloc. Abans de començar a lluitar, se signa un tractat entre els romans i els albans amb aquestes condicions: que el poble els ciutadans del qual guanyin el combat, comandaria l'altre poble amb bona voluntat.

Els tractats tenen tots les seves pròpies condicions, però en la resta, tots es fan de la mateixa manera. Sabem com va ser fet aquest i no hi ha record de cap altre tractat més antic.

El fecial va preguntar al rei Tul·lus: «Em manes, rei, concloure un tractat amb el pare patrat³⁰ del poble alba?»

Quan el rei ho afirma, diu: «Et demano, rei, l'herba sagrada».

El rei diu: «Agafa'n de pura».

El fecial va portar herba de gespa pura collida a la fortalesa. Després va interrogar així al rei: «Rei, em reconeixes com a missatger reial del poble romà dels Quirits, a mi, els meus vasos sagrats i els meus acompanyants?»

El rei respon: «Faig de manera que sigui així sense enganys per a mi ni per al poble roma dels Quirits».

³⁰ El pare patrat és el capdavanter dels fecials, sacerdots romans que representaven el poble en les relacions amb altres nacions

El facial era Marc Valeri; aquest va nomenar pare patrat Espuri Fusi, tocant amb l'herba el seu cap i els seus cabells. El pare patrat és nomenat per confirmar el jurament, és a dir, per sancionar el tractat; i clou la cerimònia amb moltes paraules, que, com que són dites en una llarga fórmula en vers, ara no cal reproduir aquí.

Finalment, després de llegir en veu alta les condicions, diu:

«Escolta, Júpiter; escolta, pare patrat del poble albà; escolta tu, poble alba: tal com aquelles paraules, des de la primera fins l'última, han estat llegides de les taulettes o de la cera públicament sense engany ni frau, i tal com s'han interpretat avui aquí amb tot el dret, el poble romà no faltará el primer a aquestes condicions. Si hi faltés el primer per decisió pública, amb engany o amb frau, el mateix dia tu, Júpiter, fereix el poble roma com jo ara fereixo aquest porc; i fereix-lo tan rigorosament, com major és la teva força i el teu poder.»

Havent dit això, va ferir un porc amb una pedra de sílex. De la mateixa manera els albans van dur a terme les seves fórmules i el seu jurament a través del seu dictador i dels seus sacerdots.

25. Sancionat el tractat, els trigèmings agafen les armes tal com s'havia acordat. Cada un dels dos bàndols animava els seus, dient-los que els déus de la pàtria, la mateixa pàtria, els seus pares, tots els ciutadans que eren a la ciutat i tots els que eren a l'exèrcit, estaven pendents de les seves armes, de les seves mans. Ells, bel·licosos per ells mateixos, i enorgullits pels crits dels qui els animaven, avancen al mig de les dues línies.

Els dos exèrcits s'havien instal·lat davant dels seus campaments respectius, sense témer cap perill immediat, però plens d'inquietud; perquè s'hi jugaven el poder, posat en el valor i en la sort d'uns quants. Així, doncs, atents i expectants, contemplen plens d'ansia aquell espectacle poc agradable.

Donen el senyal. Amb les armes empunyades, els dos grups de tres joves, encarnant en ells els ànims dels dos grans exèrcits s'escometen talment com una formació militar. Ni a uns ni als altres els ve al pensament el perill propi, sinó el poder o la submissió del seu poble i que la sort de la pàtria serà tal com ells l'hagin procurada.

Tan aviat com van xocar les armes en el primer atac i les espases lluents van centellejar, un gran horror va commoure els espectadors, i la veu i l'alè se'ls paralitzaren perquè cap dels dos bàndols no veia segur el resultat. En haver arribat al combat cos a cos, ja no sols es veia el moviment dels cossos i el doble moviment dels venables i de les armes, sinó també les ferides i la sang.

Dos romans, un darrere l'altre, es van desplomar expirant, i els tres albans van quedar ferits. En veure caure els romans, l'exèrcit albà va cridar d'alegria i les legions romanes van abandonar tota esperança però no la inquietud, espantades, perquè l'últim romà que quedava estava encerclat pels tres Curiacis. Per sort ell estava indemne, però, tot i que podia resultar perillós contra cada un dels altres, no estava en condicions d'igualtat si lluitava ell sol contra tots a la vegada.

Així, per descompartir el seu atac, el romà va començar a fugir, calculant que ells el seguirien en la mesura que els ho permetés la importància de les ferides de cadascun. Ja s'havia allunyat un bon tros del lloc on s'havia fet la batalla quan, tombant-se a mirar, va veure que el seguien a gran distància uns dels altres, i que un d'ells ja no era gaire lluny. Va girar-s'hi amb tot el seu impuls i, mentre l'exèrcit albà diu cridant als Curiacis que corrin en ajut del germà, Horaci ja havia matat l'enemic i, vencedor, cercava el segon combat.

Aleshores amb un clam com el que sol produir-se per un èxit inesperat, els romans animen el seu soldat. I ell s'afanya a acabar la lluita. Abans que pugui abordar-lo l'altre, que no era gaire lluny, elimina també el segon Curiaci; i ja quedaven un a un en una pugna igualada, però desigual en forces i en esperança. Un tenia el cos sense

ferides d'espasa i, després de la doble victòria, es disposava, ferotge, al tercer enfrontament; l'altre es presenta davant l'enemic victoriós arrossegant el cos retut per les ferides i esgotat per la carrera, i amb l'ànim desfet per la matança dels germans feta en presència seva.

Allò no va ser un combat. El romà, exultant, va dir: «He lliurat als manes dos dels germans; dedicaré el tercer a la causa d'aquesta guerra per tal que els romans governin sobre els albanos.»

L'altre amb prou feines podia aguantar les armes. Ell li clavà l'espasa al coll. Quan va caure, el va espoliar. Els romans van acollir Horaci amb aplaudiments i felicitacions, i encara amb més alegria pel fet que la situació havia estat perillosa. Es disposen aleshores a donar sepultura als seus amb sentiments ben diferents, perquè uns havien augmentat el seu poder, els altres havien caigut sota el domini d'una altra nació. Els sepulcres estan on va caure cadascun, dos romans en un sol lloc a prop d'Alba, els tres albanos en direcció a Roma, però en llocs separats tal com havien lluitat.

26. Abans d'anar-se'n, Meti pregunta què ha de dir als seus, segons el pacte acordat, i Tul·lus ordena que mantingui el jovent en armes: que ell necessitaria el seu ajut si hi hagués guerra amb els de Veies. Així els exèrcits són conduïts cadascun a la seva pàtria. Horaci anava el primer, portant davant d'ell les despulles dels tres germans; davant la porta Capena li va sortir a l'encontre una germana que havia estat promesa a un dels Curiacis i, reconeixent sobre les espatlles del germà el mantell del promès que ella mateixa havia fet, es va deslligar els cabells i plorant cridà el nom del promès mort. Al jove, soberb, l'irrita en el seu ànim el plany de la germana davant la seva victòria, al bell mig de la gran alegria del poble. Així, desembeina l'espasa i mentre la reprèn amb paraules, travessa la noia. «Vés-te'n, doncs, cap al teu promès amb el teu amor truncat, tu, que t'oblides dels teus germans morts i del viu, i de la pàtria. I que mori igualment qualsevol romana que plori un enemic.»

Aquesta mort va semblar horrible als ulls dels senadors i de la plebs, però la gesta tan recent d'Horaci se superposava a aquest fet. No obstant això, va ser acusat davant el rei. El rei, per tal de no ser responsable d'un judici tan penós i tan mal vist a parer del poble i, a més a més, del càstig que se li imposés en el judici, va convocar l'assemblea del poble i va dir: «Nomeno duumvirs perquè jutgin el crim d'alta traïció d'Horaci, segons la llei.»

La llei era d'una duresa terrible: «Que els duumvirs jutgin el crim d'alta traïció, si s'hagués fet una apel·lació davant els duumvirs, que es discuteixi l'apel·lació; si guanyen els duumvirs, cobriu-li el cap; amb una corda pengeu-lo a un arbre maleït; assoteu-lo dins del recinte de la ciutat o fora d'ell.»

Els duumvirs nomenats per la llei no confiaven poder absoldre ni tan sols un innocent amb aquesta llei; el varen condemnar, i així un d'ells va dir: «Publi Horaci, t'acuso d'alta traïció. Vinga, lictor, lliga-li les mans.»

Ja s'havia acostat el lictor i li anava a passar la corda. Aleshores Horaci, seguint el consell de Tul·lus, clement intèrpret de la llei, va dir: «Apel·lo.»

Així es va portar a l'assemblea del poble el debat de l'apel·lació. Els homes es van apiadar en aquest judici sobretot quan el pare d'Horaci proclamà que la seva filla havia estat morta amb raó; que si no hagués estat així, ell mateix hauria castigat el fill fent ús de la seva autoritat de pare. A més suplicava que no el deixessin sense fills, ell, que poc abans havien pogut veure envoltat d'una noble descendència. Enmig d'aquestes paraules el vell, abraçant el jove i mostrant les despulles dels Curiacis penjades en el lloc que ara anomenem trofeu d'Horaci, deia:

«¿Potser podeu veure lligat a una forca entre assots i turments aquest mateix noi que heu vist no fa gaire caminar ple d'honor i aplaudit per la victòria? Amb prou feines els ulls dels albanos podrien suportar un espectacle tan vergonyós. Vinga, lictor, lliga les

mans que fa un instant han proporcionat poder al poble romà amb les armes. Vés, cobreix el cap d'aquest alliberador de la ciutat; penja'l a un arbre maleït; assota'l dins del recinte de la ciutat, entre aquells trofeus i aquelles despulles dels enemics, o fora, entre els sepulcres dels Curiacis; car, ¿en quin lloc podeu portar aquest jove on no es trobin honors seus que no el reivindiquin de la gran ignomínia del suplici?»

El poble no va poder resistir ni les llàgrimes del pare, ni el coratge del noi, inalterable davant tots els perills, i el van absoldre més per admiració del seu valor que per la justícia de la seva causa. Tanmateix, per tal que una mort feta públicament com aquesta, fos redimida amb alguna mena d'expiació, se li va ordenar al pare que purifiqués el fill amb diners públics. El pare, després d'haver fet uns quants sacrificis expiatoris que a partir d'aleshores van ser confiats al llinatge dels Horacis, el va fer passar amb el cap cobert sota una bigueta posada d'una banda a l'altra del carrer, com si passés sota un jou i, després, va deixar anar el jove. Avui dia això encara es rememora a càrrec de l'erari públic; se'n diu «bigueta de la germana». El sepulcre d'Horàcia fou construït de pedra tallada en el mateix lloc on va caure morta.

5. Tarquini Prics: origen, establiment a Roma i elecció reial (34-35.6)

34. Durant el regnat d'Anc, Lucumó, un home infatigable i molt ric, va anar a viure a Roma mogut sobretot pel desig i per l'ambició d'aconseguir alts honors, que a la ciutat de Tarquínius³¹ no podia assolir perquè també allí era descendent d'un llinatge estranger. Era fill del corinti Demarat que havia fugit de la seva pàtria per una sedició i s'havia instal·lat per casualitat a Tarquínius, on s'havia casat i havia tingut dos fills. Aquests tenien per nom Lucumó i Arrunt. Lucumó va sobreviure a son pare com a hereu de tots els béns; Arrunt va morir abans que el pare, havent deixat la seva dona embarassada. Però el pare no el va sobreviure gaire temps i, com que ignorava que la nora esperava un fill, va morir sense mencionar el nét en el testament. Al nen, que va néixer després de la mort de l'avi, com que no tenia cap mena de fortuna, li van posar de nom Egeri³² a causa de la seva pobresa.

D'altra banda, a Lucumó, hereu de tots els béns, les riqueses el van encoratjar, i encara l'esperonava més Tanaquil, la seva esposa, nascuda de bona família, que no estava disposada a acceptar del seu marit una situació més humil que la que havia tingut per naixement.

Com que els etruscs menyspreaven Lucumó pel fet de ser fill d'un estranger proscrit, ella no va poder suportar aquesta indignitat i, oblidant l'amor natural envers la pàtria a canvi de veure el seu espòs encimbellat, va prendre la decisió d'emigrar de Tarquínius. Roma li va semblar molt adequada per als seus propòsits: al mig d'una nova nació, on tota noblesa és improvisada i adquirida per mèrits propis, hi hauria un lloc per al seu fort i diligent espòs. Taci, un sabí, hi havia estat rei, Numa havia estat cridat al tron des de Cures i Anc havia nascut d'una mare sabina i era ennoblit només pel record de Numa.

Va convèncer fàcilment el marit, desitjós d'honors i per al qual Tarquínius només era la pàtria de la seva mare, i se'n van anar a Roma emportant-se totes les seves possessions.

Havien arribat casualment al Janícul. Allí, mentre ell estava assegut al carro amb la seva dona, una àguila, deixant-se caure amb les ales esteses, li va prendre suaument el barret i, després de voleiar una mica sobre el carro amb gran cridòria, va baixar un altre cop i com si tingués aquest encàrrec de part dels déus, l'hi va tornar a posar al cap de manera adient. Després va desaparèixer a les altures.

³¹ Tarquínius era la més important de les dotze ciutats etrusques.

³² *Egere* en llatí vol dir «ser pobre».

Es diu que Tanaquil havia rebut tota contenta aquest auguri, perquè era una dona entesa en prodigis celestials, com la majoria dels etruscs. Abraçant l'espòs, li diu que ha d'esperar esdeveniments excelsos i suprems: que l'au que havia vingut era d'aquesta classe, que provenia d'aquesta part determinada del cel i que era missatgera d'un déu d'aquesta mena; que havia acomplert el seu auguri a la part més alta de la seva persona; que li havia tret del cap l'ornament posat per mans humanes, per tornar a posar-l'hi després per designi diví.

Tenint presents aquestes esperances i aquests pensaments van entrar a la ciutat i hi van comprar un habitatge. Van prendre el nom de Luci Tarquini Prisc.

La novetat de la seva arribada i les seves riqueses el feien notable als romans, i ell mateix ajudava la seva bona sort atraient-se els que podia amb una conversa amable, amb generoses invitacions i amb favors, fins que aquesta fama va arribar al palau reial.

En poc temps, assumint les tasques encomanades noblement i amb destresa, havia convertit aquesta notorietat en lligams d'amistat íntima amb el rei, de forma que participava igualment en les reunions públiques i en les privades tant en període de guerra com de pau. Com que era entès en tota mena d'assumptes, al final en el testament del rei fou nomenat tutor dels seus fills.

35. Anc va regnar vint-i-quatre anys, igualant a qualsevol dels reis anteriors en habilitat i glòria aconseguides tant en la guerra com en la pau. Els fills del rei ja estaven a punt d'arribar a la pubertat. Per això Tarquini insistia molt a fer els comicis per nomenar rei com més aviat millor. Quan foren convocats, va allunyar un temps els nois amb l'excusa d'una cacera. Es diu que ell fou el primer que va demanar ambiciosament el regne i va fer un discurs preparat per a atreure's els ànims de la plebs. Va dir que el que ell demanava no era res de nou, perquè no era el primer estranger, cosa que hagués pogut deixar admirat o indignat tothom, sinó el tercer que tractava d'aconseguir el regne de Roma. Taci, que no sols era estranger, sinó que havia estat un enemic, havia estat nomenat rei; havien cridat a regnar Numa, que ni coneixia la ciutat ni ho intentava; en canvi ell, tan aviat com va poder, havia emigrat a Roma amb la seva esposa i amb totes les seves possessions; que la major part de l'edat en què els homes poden acomplir càrrecs ciutadans, ell l'havia passada més a Roma que a la seva antiga pàtria; que en temps de pau i en temps de guerra, ell havia après el dret romà i el culte romà amb un mestre del qual no s'avergonyia gens, el mateix rei Anc; que en obediència i en respecte al rei podia competir amb tots, i amb el rei en persona en amabilitat envers els altres.

Atès que el que ell anava dient no era cap mentida, el poble romà, amb un gran consens, li oferí la reialesa.

D'altra banda, mentre regnava, aquest home excel·lent va seguir tenint la mateixa ambició que havia tingut en demanar el regne. No oblidant d'afermar el seu poder alhora que engrandia l'estat, va escollir cent senadors nous que, a partir d'aleshores, foren anomenats «senadors de llinatges menors», i que van constituir un partit lleial al rei per la gràcia del qual havien arribat a la cúria.

6. **Servi Tul·li: obra de govern (42-44)**

---

42. Servi ja reforçava el seu poder tant amb disposicions polítiques com privades i, perquè els fills de Tarquini no sentissin contra ell la mateixa animadversió que els fills d'Anc contra Tarquini, va casar les seves dues filles amb els descendents reials, els Tarquinis Luci i Arrunt; no obstant això, no va aconseguir defugir el destí ineludible amb les seves disposicions humanes, perquè l'ambició de regnar ho havia convertit tot en deslleialtat i hostilitat fins i tot entre els de casa seva.

De manera molt oportuna per a la tranquil·litat de la situació immediata, va recomençar la guerra amb els de Veies, car ja havia caducat la treva, i amb els altres etruscs. En aquesta guerra van destacar amb força el valor i la bona sort de Tul·li: va posar en fuga l'enorme exèrcit de l'enemic i va tornar a Roma com a rei reconegut i acceptat en l'ànim dels senadors i de la plebs.

Aleshores es va dedicar a l'obra més gran de la pau, de manera que així com Numa fou el responsable de l'establiment de lleis religioses, la posteritat té Servi per fundador de la distribució dels ciutadans i de les classes socials mitjançant les quals es fan distincions entre els diversos graus de dignitat i de fortuna. Va establir el cens, cosa de gran profit per a un imperi que havia d'arribar a ser tan gran. Des d'aquest moment, les càrregues, tant en temps de guerra com de pau, no s'imposaven individualment a tothom d'una manera igual, sinó segons la quantitat de diners que tenia cadascú; ell va distribuir, segons el cens, les classes i les centúries i aquesta ordenació, tan admirable en la pau com en la guerra.

43. Dels que tenien cent mil assos de bronze o un cens més gran, en va fer vuitanta centúries, quaranta d'homes grans i quaranta de joves; tots s'anomenen de primera classe; els més grans havien de servir per a la defensa de la ciutat, i els joves per a fer la guerra a fora; se'ls va manar que portessin l'armament següent: casc, escut rodó, gamberes i cuirassa, tot de bronze; aquestes serien les armes defensives per cobrir-se el cos; contra l'enemic portarien com armes ofensives la llança i l'espasa. A aquesta classe s'hi afegiren dues centúries d'obrers que farien el servei militar sense armes. Se'ls va encarregar que tinguessin cura de les màquines durant la guerra.³³

La segona classe va quedar organitzada amb els que tenien un cens de setanta-cinc a cent mil assos, i es van allistar vint centúries, entre els més grans i els joves. Els van exigir com armes, l'escut allargat i les mateixes de la classe anterior excepte la cuirassa.

Per a la tercera classe va disposar que hi hagués els que tenien un cens de cinquanta mil assos; es van fer el mateix nombre de centúries i la mateixa distribució segons la diferència d'edat; les armes eren les mateixes, tret de la prohibició de les gamberes.

Per a la quarta classe, el cens era de vint-i-cinc mil assos, i es va formar un nombre igual de centúries, però les armes van variar: només els donaren una llança i una javalina.

La cinquena classe va augmentar; es van fer trenta centúries; aquests portaven fones i pedres per a llançar; entre ells es van distribuir tres centúries de soldats de reserva, cornetes i trompeters; aquesta classe era la dels que tenien un cens d'onze mil assos.

La resta de la població tenia un cens menor; van crear una sola centúria que estava exempta del servei militar.

Un cop format i distribuït l'exèrcit d'infanteria d'aquesta manera, va allistar dotze centúries de cavalleria entre els ciutadans principals de la ciutat; així mateix va fer sis centúries més de cavallers de les tres instituïdes per Ròmul, amb els mateixos noms amb els quals havien estat consagrades pels auguris. Es va destinar a cada una deu mil assos de bronze de l'erari públic per comprar cavalls; i per comprar aliments per als cavalls es va imposar un tribut a les vídues, que havien de pagar cada any dos mil assos de bronze. Totes aquestes càrregues van passar dels pobres als rics.

A continuació es van assignar els honors. En efecte, no es va concedir, com havia fet Ròmul i els altres reis havien mantingut, el sufragi individual amb el mateix pes i amb el mateix dret a tots sense distinció; sinó que es van establir gradacions per tal que no semblés que ningú no estava exclòs del dret de vot, però tota la força estigués a mans dels ciutadans principals; en efecte, primer convocaven els cavallers, després eren

³³ Els romans usaven tot un seguit d'enginyers per atacar i assetjar una ciutat: catapultes, ballestes, galeries i torres d'assalt. Els obrers que formaven part de l'exèrcit s'encarregaven de fer-les i de mantenir-les en bon estat.

convocades les vuitanta centúries d'infanteria de la primera classe; si no hi havia acord en la decisió —cosa que rarament succeïa— es convocava la segona classe, però gairebé mai no van haver d'anar baixant fins a arribar a les classes inferiors.

No és d'admirar que aquesta ordenació, que ara és de trenta-cinc tribus, després de completar-les, dividides cada una d'elles en dues centúries, les dels joves i les dels més grans, no s'acordi amb el total establert per Servi Tul·li. Efectivament va distribuir la ciutat, les zones i els turons que eren habitats, en quatre parts i les va anomenar tribus, a parer meu, a causa d'un tribut; car també va ser ell el qui va assignar la quota que calia pagar segons el cens. Aquestes tribus no tenen res a veure amb la distribució i el nombre de centúries.

44. Quan va haver acabat el cens, que havia accelerat per por a la llei que va dictar contra els no censats, segons la qual amenaçava amb penes de presó i de mort, va ordenar que tots els ciutadans romans, els de cavalleria i els d'infanteria, cada un en la seva centúria, acudissin al camp de Mart a trenc d'alba. Allí va purificar tot l'exèrcit format mitjançant els sacrificis que denominem *suovetaurilia*.³⁴ Aquesta cerimònia fou anomenada «lustre» de tancament perquè es feia quan s'acabava el cens.³⁵

Diuen que en aquest lustre es van censar vuitanta mil ciutadans. Fabi Píctor, l'historiador més antic, afegeix que aquest nombre era només dels que podien portar armes. Per tanta gernació calia ampliar la ciutat. Tul·li afegeix dos turons, el Quirinal i el Viminal; tot seguit ocupa també l'Esquilí; ell mateix se n'hi va anar a viure per tal de conferir categoria a l'indret; va envoltar la ciutat amb un terraplè, un fossat i una muralla; d'aquesta manera va fer avançar el pomèrium.³⁶ N'hi ha que, mirant només l'etimologia de la paraula pomèrium interpreten que ve de «postmèrium», és a dir, més enllà del mur; però més aviat hauria de dir-se «circamèrium», és a dir, al voltant del mur; és una zona que els etruscs, a l'hora de fundar una ciutat, consagraven abans amb auguris, amb uns límits marcats a l'entorn dels quals havia de passar la muralla per tal que cap edifici no s'ajuntés als murs per la part interior, encara que actualment hi estan a tocar pertot arreu, i perquè per la part exterior el terreny romangués totalment lliure del conreu de l'home. Aquest espai que, segons la llei divina, no era lícit habitar ni conrear, els romans l'anomenaren pomèrium tant perquè estava al darrere de la muralla com perquè la muralla també estava darrere ell. Cada vegada que s'ampliava la ciutat, calia desplaçar aquests límits consagrats en la mateixa mesura que les muralles avançaven.

7. **Tarquini el Superb: origen i elecció reial (46.4-49), construcció del temple capitolí i diversos prodigis (55-56), setge d'Àrdea, episodi de Lucrecia i derrocament de la monarquia (57-60)**

46.4. Aquest Luci Tarquini —no és gaire segur si era fill o nét del rei Prisc Tarquini, però seguint la majoria d'autors, crec que devia ser el fill— havia tingut un germà, Arrunt Tarquini, un jove de caràcter tranquil. Tal com ja s'ha dit, amb aquests dos s'havien casat les dues Túl·lies filles del rei, elles també ben diferents de manera de ser. Per casualitat havia succeït que els dos de caràcter violent no s'havien unit en matrimoni, per fortuna per al poble romà, crec jo, i a fi que el regne de Servi fos de més llarga durada i els costums dels ciutadans poguessin estar consolidats.

³⁴ Sacrifici d'una truja, d'una ovella i d'un brau.

³⁵ La duració de la censura era de cinc anys. Acabat el cens, es feia la cerimònia per tal de purificar, *lustrare*, en llatí, la població. Com que això passava cada cinc anys, la paraula *lustrum* va passar a significar aquest espai de temps. Amb el mateix significat ha passat al català.

³⁶ Espai consagrat dins i fora de les muralles de Roma, on no era permès d'edificar ni de conrear.

La Túl·lia més agosarada es turmentava pel fet que el seu espòs no tenia gens d'ambició ni d'audàcia; molt més atenta envers l'altre Tarquini, l'admirava, deia que ell sí que era un home i nascut de sang reial i menyspreava la seva germana, perquè, havent-se casat amb aquell home; no l'esperonava gens amb audàcia femenina. Aquesta similitud de caràcters, com sol passar, els va unir ràpidament: un mal encaixa molt bé amb un altre mal; però la iniciativa de trasbalsar-ho tot va partir de la dona. Ella es va acostumar a tenir trobades secretes amb el marit de l'altra, i no estalviava cap insult de paraula al seu espòs davant del qui li era germà, i a la seva germana davant del qui li era espòs; afirmava que hauria estat millor que ella fos vídua i ell lliure, abans que estar lligats a cònjuges tan poc semblants i acabar esllanguint-se per la desídia de l'altre. Si els déus li haguessin donat per espòs algú del qual ella fos digna, de seguida hauria vist a casa seva el tron que ara veia a casa del seu pare.

Ràpidament infon al noi la seva pròpia temeritat; quan, després d'un parell de morts gairebé seguides, van aconseguir que les seves llars estiguessin lliures per a un nou matrimoni, Luci Tarquini i Túl·lia la menor van celebrar les seves noces, sense l'oposició de Servi, encara que tampoc amb la seva aprovació.

47. Però la vellesa de Tul·li cada dia estava més amenaçada i també el seu tron va començar a estar en perill, perquè Túl·lia, després de cometre un crim, ja pensava a fer-ne un altre. No deixava el marit tranquil ni de nit ni de dia perquè no esdevinguessin inútils els parricidis anteriors; li deia que a ella no li havia fet falta cap home perquè poguessin dir que estava casada ni un home amb qui compartir en silenci la servitud; el que a ella li calia era un marit que es considerés digne de ser rei, que recordés que era fill de Prisc Tarquini, que s'estimés més tenir el poder que esperar-lo.

«Si ets aquell amb el qual crec haver-me casat, et reconec com a espòs meu i com a rei; però si no ho ets, la meva situació ha empitjorat perquè ara hi ha un crim a més de la covardia. ¿Per què no prens les armes? No et cal venir des de Corint ni des de Tarquínius a cercar regnes estrangers, com al teu pare: a tu et nomenen i et proclamen rei els déus penates i els de la pàtria, el record de ton pare i el palau reial, el tron que hi ha al palau dels reis i el mateix nom de Tarquini. Però si no tens prou coratge per a aquestes coses, ¿per què frustres els ciutadans? ¿Per què permetes que et vegin com un jove de la casa reial? Retira't a Tarquínius o a Corint; fes tornar enrere el teu llinatge, tu, que t'assembles més al teu germà que al teu pare.»

Amb aquests i amb altres retrets semblants esperona el jove, i tampoc ella no pot descansar pensant que Tanaquil, una dona estrangera, havia pogut amb la seva valentia atorgar dos regnats seguits, primer al marit, i després al gendre, i que ella mateixa, nascuda de sang reial, no tenia cap influència per donar o treure el reialme.

Instigat per aquesta fúria de la seva dona, Tarquini parlava i pressionava els senadors, sobretot els dels llinatges menors; els recordava que el seu pare els havia afavorit i que ara havien de tornar el favor; es guanyava els joves amb regals; entre les grans promeses i les acusacions que feia contra el rei, la seva influència anava en augment a tot arreu. Finalment, quan li semblà que havia arribat el moment d'actuar, escortat per una colla d'homes armats, penetrà sobtadament al fòrum. Tots quedaren atabalats per la por, i ell es va asseure al tron reial davant la cúria i manà a través d'un herald que els senadors fossin convocats a la cúria davant el rei Tarquini. De seguida tots hi van acudir, uns perquè ja estaven preparats per a això des d'abans, altres per por que el fet de no anar-hi fos considerat traïció, atònits per aquella nova situació i pensant que ja tot havia acabat per a Servi.

Aleshores Tarquini va començar a proferir insults contra el llinatge humil del rei, dient que era un esclau i nascut d'una esclava, que després de la mort ignominiosa del seu pare, havia ocupat el tron reial només pel fet que una dona li havia lliurat, sense que hi hagués hagut l'interregne com de costum, i sense haver reunit els comicis. Nascut

així i així nomenat rei, era defensor de la classe més baixa d'homes, de la qual ell provenia, i per enveja a la noblesa dels altres, havia pres el territori als principals ciutadans i l'havia repartit entre els més humils; havia fet recaure tots els tributs, que abans eren iguals per a tothom, sobre els més nobles; havia establert el cens perquè la fortuna dels més rics fos coneguda i donés peu a l'enveja; i tenint-la a la seva disposició, la donaria als més pobres quan volgués.

48. Servi, que un missatger havia fet venir a correcció, va interrompre aquest discurs, i cridant des del vestíbul de la cúria, va dir: «Què significa això, Tarquini? ¿Quin atreviment et fa convocar els senadors, estant jo viu, i assegurar-te en el meu tron?»

Tarquini va contestar amb ferotgia que ell s'asseia al tron del seu pare, que el fill del rei era l'hereu vertader del reialme més que no pas un esclau; que ja n'hi havia prou de prendre's la llibertat d'insultar i fer burla dels seus amos... Els partidaris de l'un i de l'altre van començar a escriu-se; el poble ja acudia corrents a la cúria i es veia clar que seria rei el que hauria vençut.

Aleshores Tarquini, obligat per necessitat a jugar-s'ho tot, i més vigorós per l'edat i per les forces, va agafar Servi per la cintura i, traient-lo de la cúria, el va llançar daltabaix pels esglaons; tot seguit, va tornar a la cúria per reunir el senat.

Els servidors i amics del rei es van donar a la fuga; el mateix rei, gairebé exsangüe, quan se'n tornava estamordit a casa seva amb el seguici reial, fou rematat pels que Tarquini havia enviat a perseguir-lo darrere seu.

Tothom creu que això ho va fer per consell de Túl·lia, perquè està en consonància amb els seus altres crims. Efectivament, és un fet ben comprovat que ella, havent anat en un carro al fòrum, sense cap por de la munió d'homes que hi havia, va fer sortir el seu marit de la cúria i va ser la primera que el nomenà rei. Ell li va manar que s'allunyés d'aquell aldarull. Quan se n'anava a casa seva i havia arribat a la part alta del carrer Cíprius on abans hi havia un temple de Diana, girant el carro cap a la dreta en direcció a la pujada Úrbia per arribar al turó de l'Esquilí, el que conduïa els cavalls es va aturar ple de pànic i va estirar les regnes, mentre ensenyava a la seva mestressa Servi mort a terra.

Conten que aleshores va succeir un crim vergonyós i inhumà, i el lloc encara ho recorda —car l'anomenen carrer del Crim— perquè Túl·lia, fora de si, instigada per les Fúries³⁷ venjadores de la germana i del primer marit, diuen que va fer passar el carro per damunt el cos del seu pare. Així, tacada i esquitxada ella mateixa, havia portat part de la sang i de la mort del pare en el seu vehicle ensangonat als seus penates i als del seu marit; i aquests penates, irritats, van provocar que seguís un final semblant a l'abominable inici del seu regnat.

Servi Tul·li va regnar quaranta-quatre anys de forma que, encara que el rei següent hagués estat bo i prudent, li hauria estat difícil igualar-lo; també va contribuir a la seva glòria el fet que amb ell va desaparèixer alhora la monarquia justa i legítima. Alguns historiadors diuen que ell pensava abdicar d'aquest comandament, tot i ser tan moderat i prudent, pel fet d'estar a mans d'un sol home,³⁸ si el crim dels seus no hagués interromput els seus projectes d'alliberar la pàtria.

49. Aleshores va començar a regnar Luci Tarquini, que va rebre el sobrenom de Superb pels seus fets, perquè, com a gendre, va prohibir que el seu sogre fos enterrat tot dient que Ròmul també havia quedat insepult i, a més, va matar els senadors principals que creia que havien estat defensors dels interessos de Servi; a continuació, conscient que el fet d'haver-se apropiat del regne de mala manera podia ser pres com

³⁷ Les Fúries són esperits divins venjadors de les ofenses als parents i dels assassinats dels familiars.

³⁸ La tradició considerava que Servi Tul·li tenia idees republicanes i que era partidari d'abolir la monarquia només pel fet de deixar el poder a les mans d'una sola persona.

a exemple contra ell, va envoltar la seva persona d'homes armats; car no tenia cap dret al regne tret de la seva violència des del moment que era rei sense manament del poble i sense la ratificació dels senadors.

A més a més, s'hi afegia que, com que no confiava gens en l'afecte dels ciutadans, havia de defensar el seu regnat mitjançant la por. Per tal de provocar-ne a la major part de la gent, feia ell sol, sense assessors, la instrucció dels processos de pena capital i, per això, podia matar, enviar a l'exili o embargar els béns no solament als qui eren sospitosos sinó també als qui odiava, i fins i tot a aquells contra els quals no tenia res més que l'esperança de poder-ne treure profit.

Havent reduït d'aquesta manera sobretot el nombre de senadors, va decidir no escollir-ne cap de nou, per tal que la seva classe fos més desacreditada i no es queixessin pel fet que no els deixava tractar cap afer públic. En efecte, aquest fou el primer dels reis que va trencar el costum, transmès pels seus antecessors, de consultar totes les coses amb el senat; va administrar l'estat amb decisions personals; va fer i desfer la guerra, la pau, els tractats i les aliances per ell mateix, amb qui va voler, sense l'autorització del poble ni del senat.

Sobretot mirava d'atreure's l'amistat dels pobles llatins perquè se sentia més protegit entre els seus conciutadans si tenia ajut exterior. Per això feia pactes d'hospitalitat i, fins i tot, aliances familiars amb els capdavaners dels llatins. Va donar en matrimoni la seva filla a Octavi Mamili Tusculà, l'home més noble del poble llatí i, si creiem la llegenda, descendent d'Ulisses i de la dea Circe.³⁹ Amb aquestes noces es va fer seus molts parents i amics de Mamili.

55. Subjugada Gàmbios, Tarquini va fer la pau amb el poble dels eqües i va renovar el tractat amb els etruscs. Aleshores va dirigir l'atenció als assumptes de la ciutat; el primer dels quals era deixar el temple de Júpiter a la muntanya Tarpeia com a record del seu regne i del seu nom, car era obra de dos reis Tarquins: el pare n'havia fet vot i el fill l'havia acomplert. I per tal que l'àrea fos lliure d'altres cultes, dedicada totalment a Júpiter i al temple que s'hi edificava, va decidir llevar el caràcter sagrat d'uns quants temples i llocs sagrats que primer van ser dedicats pel rei Taci en el moment culminant de la seva guerra contra Ròmul i havien estat consagrats i inaugurats més tard.

Conten que, tan bon punt van començar l'obra, els déus van manifestar el seu poder revelant la grandària d'un imperi tan immens; perquè les aus sagrades van acceptar la desconsagració de tots els santuaris, però no foren favorables a la del temple de Tèrminus. Es va interpretar aquest presagi i aquest auguri en el sentit que el fet que la seu de Tèrminus no fos traslladada i que ell fos l'únic dels déus que no s'havia tret d'allí, predeia que tot el territori consagrat a ell seria ferm i estable.

Després d'haver rebut aquest auspici d'eternitat, en va seguir un altre prodigi que presagiava la magnitud de l'imperi: deien que, en obrir els fonaments del temple, havia aparegut un cap⁴⁰ humà amb el rostre intacte. La visió d'aquesta aparició anunciava sense embuts que allí hi hauria la ciutadella de l'imperi, que seria la capital de l'estat, i així ho anunciaren els endevins, tant els que hi havia a la ciutat com els que s'havien fet venir d'Etrúria per consultar aquest fet.

L'ànim del rei s'encoratjava cada cop a fer més despeses; de manera que el botí del saqueig de Pomècia, que en principi havia de ser suficient per a sufragar aquesta obra fins al final, amb prou feines va arribar per a costejar els fonaments. Per això i pel fet de ser l'historiador més antic, m'inclino a creure Fabi, que diu que va ser un botí de només quaranta talents, més que a creure Pisó, que afirma que amb aquesta finalitat es van apartar quaranta mil lliures d'argent, una suma de diners que no és verosímil

39 La màgica Circe habitava una illa, que segons la llegenda homèrica, estava situada prop de les costes d'Itàlia. Quan l'heroi Ulisses tornava de la guerra de Troia, va anar a parar a la seva illa on va romandre un cert temps, durant el qual va tenir tres fills amb Circe.

40 Segons Livi i altres autors antics, aquest és l'origen del nom del Capitoli.

aconseguir amb el saqueig d'una ciutat d'aquell temps i que ni tan sols la magnificència de cap dels edificis d'avui dia no hauria ultrapassat.

56. Absorbit en la tasca d'acabar el temple, va fer venir artesans de tot arreu d'Etrúria i no sols hi va emprar diners de l'estat sinó que fins i tot va utilitzar l'ajut de la plebs. Encara que aquesta feina no era lleugera i s'afegia als deures militars, tanmateix, era menys feixuc per a la plebs edificar temples als déus amb les seves pròpies mans, que el que havien de fer quan se'ls traslladava a altres obres, menys brillants però molt més feixugues, com fer grades al circ o construir la claveguera màxima, receptacle de totes les immundícies de la ciutat, que s'havia de construir sota terra; amb prou feines la magnificència d'ara pot igualar aquestes dues obres. Després d'haver ocupat la plebs amb aquestes dues obres, com que pensava que la població, si no tenia treball, era una càrrega per a la ciutat, i volia que els límits de l'imperi fossin ampliat enviant colons, en va enviar a Sígnia i a Circeios,⁴¹ futures defenses de la ciutat per terra i per mar.

Mentre feia això, fou vist un prodigi terrible: una serp que havia sortit d'una columna de fusta va ocasionar una fugida espantada en el palau reial. L'espant sobtat no va colpir tant el cor del rei com el va omplir de preocupacions angunioses. Així, doncs, encara que per als prodigis públics només s'usaven els endevins etruscs, aterrit per aquesta visió que considerava només familiar, va determinar preguntar a l'oracle més famós de la terra, a Delfos.⁴²

I com que no es va decidir a confiar la resposta de l'oracle a ningú més, va enviar dos fills seus a Grècia, per terres desconegudes en aquella època i per mars encara més desconeguts.

Van marxar Tit i Arrunt; se'ls va afegir com company Luci Juni Brutus, fill de Tarquínia, la germana del rei, un jove que tenia un caràcter molt diferent del que feia veure. Quan havia sentit que els principals ciutadans, entre ells el seu germà, havien estat morts pel seu oncle, va decidir no conservar cap tret de caràcter que fes por al rei ni cap mena de fortuna que provoqués la seva ambició, i estar així protegit pel menyspreu des del moment que la justícia no podia protegir-lo.

Per això va fer veure que era un ximple, permetent que el rei en fes botí, d'ell i de les seves coses, fins al punt de no rebutjar el sobrenom de Brutus. Amb la protecció d'aquest sobrenom, aquell esperit alliberador del poble romà esperava d'amagat el seu moment. Ell, doncs, va ser portat pels Tarquinis a Delfos, més com a riota que com a company. Diuen que va dur com a ofrena a Apol·lo un bastó d'or tancat dins un bastó de banya buidat per a aquest propòsit, símbol subtil del seu caràcter.

Quan hi van arribar, havent acomplert els encàrrecs del pare, els joves van voler preguntar a quin d'ells aniria a parar el regne romà. Diuen que des de la part més pregona de la cova els va arribar la resposta: «El poder suprem a Roma el tindrà el primer de vosaltres, joves, que besis la mare».

Els Tarquinis, per tal que Sext, que havia quedat a Roma, no s'assabentés d'aquesta profecia i no tingués part del poder, acorden que això sigui secret de totes totes; llencen a sort qui de tots dos ha de besar el primer la mare quan arribin a Roma. Brutus, pensant que la resposta de la Pítia vol dir una altra cosa, fa veure que ha caigut en rrelliscar i toca amb una besada la terra, perquè, evidentment, aquesta és la mare comuna de tots els mortals. Se'n tornen a Roma on es preparava amb gran afany la guerra contra els rútuils.

57. Ocupaven Àrdea els rútuils, una nació immensament rica, en relació amb aquella

---

41 Ciutats del Laci.

42 Delfos era la seu de l'oracle més important del déu Apol·lo. Les prediccions eren pronunciades per una sacerdotessa, la Pítia, que estava sentada en un trípode dins l'àditió, el lloc on el déu li infonia la visió del futur. Generalment els oracles tenien un sentit ambigu que donava peu a diverses interpretacions com en aquest cas.

contrada i amb aquella època; i aquesta va ser la causa de la guerra, perquè el rei romà no sols desitjava enriquir-se ell personalment, empobrit com estava per la magnificència de les obres públiques, sinó que també amb el botí volia ablanir els ànims dels ciutadans, hostils al seu regnat per les seves demostracions de supèrbia i, a més a més, indignats perquè el rei els havia tingut durant tant de temps ocupats en serveis artesans i en treballs servils.

Es va intentar prendre Àrdea al primer assalt. Com que aquesta temptativa no va reeixir, van començar a atacar els enemics assetjant-los amb fortificacions. Tal com sol succeir quan una guerra és més llarga que agressiva, en aquests campaments fixos els permisos per entrar i sortir eren molt fàcils d'obtenir, més per als capdavanters que per als soldats. Els joves de la casa reial ocupaven l'oci en banquets i en invitacions recíproques. Una vegada, mentre bevien a casa de Sext Tarquini, on també hi sopava Tarquini Col·latí, fili d'Egeri, la conversa va recaure sobre les esposes. Cadascú lloava la seva amb elogis magnífics; la discussió es va encendre, però Col·latí va dir que no calien tantes paraules, que en poques hores podrien saber com excel·lia sobre les altres la seva esposa Lucrecia:

«Si tenim les forces de la joventut, ¿per què no pugem als cavalls i anem a veure en persona com és el capteniment de les nostres dones? Que cadascú tingui com a prova el que els nostres ulls hagin presenciat davant l'arribada inesperada del marit.»

Tots els ànims s'havien escalfat amb el vi.

«Anem-hi, doncs!» digueren tots; esperonant els cavalls, volen cap a Roma. Van arribar-hi quan començava a fer-se fosc; tot seguit, es van dirigir a Col·làcia on van trobar Lucrecia d'una manera molt diferent de com havien trobat les nores del rei; aquestes, les havien vist passant el temps en un banquet i en jocs amb gent de la seva edat, en canvi, ben entrada la nit, Lucrecia estava asseguda al mig de la casa dedicada al treball de la llana amb les esclaves enfeinades.

En aquesta competició femenina, les lloances les va guanyar Lucrecia. En arribar, tant el marit com els Tarquinis van ser acollits amb amabilitat; l'espòs guanyador convidava amistosament els joves de la casa reial. Aleshores Sext Tarquini va concebre una passió malsana per seduir Lucrecia per la força. L'inciten la seva bellesa i també la seva castedat provada. Finalment, després de la juvenil diversió nocturna, tornen al campament.

58. Al cap d'uns quants dies, Sext Tarquini va anar a Col·làcia amb un sol acompanyant, sense saber-ho Col·latí. Acol·lit allí amb amabilitat per aquella gent desconexada de la seva intenció, fou conduït, després de sopar, a l'habitació dels hostes. Quan li va semblar que els voltants estaven segurs i que tothom dormia, ardent de passió i amb l'espasa desembeinada, s'acostà a Lucrecia que dormia, i posant la mà esquerra sobre el pit de la dona, li va dir: «No cridis, Lucrecia; sóc Sext Tarquini; tinc l'espasa a la mà; moriràs si dius res».

Despertant-se amb el sobresalt, ella no veia cap possibilitat d'ajuda, però sí la mort imminent, mentre Tarquini li confessava el seu amor, li feia súplices, barrejava amenaces als precs, atabalava el seu ànim de dona amb tota mena de raons. Com que la veia obstinada i que ni tan sols cedia per la por a la mort, va afegir el deshonor a la por: va dir que, quan fos morta, posaria al seu costat un esclau nu degollat, a fi que es digués que havia estat morta per un adulteri vergonyós.

Aquest terror va vèncer la seva puresa obstinada, i Tarquini, com si hagués vençut la passió, se'n va anar enorgullit d'haver profanat l'honor d'aquella dona. Lucrecia, aclaparada per una desgràcia tan gran, envia un missatger a Roma al seu pare i un altre a Àrdea al seu espòs demanant que cadascú vingui amb un amic de confiança i dient que calia fer-ho com més aviat millor perquè havia passat una cosa terrible.

Espuri Lucreci ve amb Publi Valeri, fill de Volesus; Col·latí, amb Luci Juni Brutus, amb el qual casualment tornava a Roma quan el missatger de la seva dona el va trobar.

Troben Lucrecia asseguda a l'habitació tota afligida. A l'arribada dels seus parents li salten les llàgrimes i quan l'espòs li diu: «¿Que no estàs bé?», contesta:

«No. ¿Com pot estar bé una dona quan ha perdut l'honor? Al teu llit, Col·latí, hi ha rastres d'un altre home; d'altra banda, el meu cos ha estat profanat, però la meua ànima és innocent; la mort me'n serà testimoni. Doneu-me la mà dreta i la paraula que l'adúlter serà castigat. Ell és Sext Tarquini que, la nit passada, enemic en comptes d'hoste, amb violència i armat, se'n va emportar un plaer funest per a mi i per a ell, si vosaltres sou homes».

Tots, un darrere l'altre, li donen per torn la paraula; consolen la desesperació de la seva ànima fent recaure la culpa del delictes al malfactor i no a la víctima. Li diuen que és la ment la que comet les faltes, no el cos i que no hi ha culpa on no hi ha intenció. Ella contesta:

«Vosaltres veureu el que ell es mereix: jo encara que m'absolc del pecat, no m'allibero del càstig; cap dona sense honor podrà viure amb l'excusa de ser com Lucrecia». Un ganivet que tenia amagat sota el vestit se'l va clavar al cor i lliscant sobre la ferida, va caure moribunda. Criden el seu nom l'espòs i el pare alhora.

59. Brutus, mentre ells estan ocupats a plànyer-la, treu de la ferida de Lucrecia el ganivet que encara degota sang i, sostenint-lo davant seu, diu:

«Juro per aquesta sang castíssima abans de l'ofensa reial, i us poso per testimonis a vosaltres, déus, que jo anorrearé Luci Tarquini el Superb, juntament amb l'esposa i tota l'estirp dels seus fills, a ferro i foc i amb totes les forces que pugui, i que no permetré ser rei de Roma ni a aquells ni a cap d'altre.»

Aleshores dona el ganivet a Col·latí, i després a Lucreci i a Valeri, que no donaven crèdit al nou caràcter que havien vist néixer en el cor de Brutus. Juren el que se'ls havia manat; i passant del dol a la ira, tots segueixen Brutus que ja els convoca a vèncer la monarquia.

Traslladen el cos de Lucrecia portant-lo de la casa al fòrum i, com és normal, subleven els homes amb la notícia indignant d'aquell fet extraordinari. Tothom es queixa del crim i de la violència del rei. A més de la tristesa del pare, els commou Brutus, que censura les llàgrimes i les queixes inútils i els diu que el que escau a uns homes, a uns romans, és agafar les armes contra els que han gosat fer actes hostils. Els joves més ardits es presenten voluntaris i els segueix la resta del jovent.

Tot seguit, després de deixar una guarnició a les portes de Col·làcia, i havent posat guardians per evitar que ningú no anunciés el motí a la família reial, la resta d'homes, armats, marxa cap a Roma amb Brutus com a cabdill.

Quan hi va arribar aquella multitud d'homes armats, va causar pavor i aldarull per on passava; però quan la gent veu que al davant hi van els ciutadans principals, pensen que, sigui el que sigui, no és sense motiu. I aquell succés tan cruel provoca una commoció en l'ànim dels romans no menor que la que havia fet a Col·làcia. Així, de tots els indrets de la ciutat acudeix gent cap al fòrum. Quan hi van arribar, un herald va convocar el poble a escoltar el tribú dels cèlers, magistratura que aleshores exercia Brutus. Aquest va fer un discurs gens propi del tarannà que havia fingit fins aquell dia, explicant la violència i la luxúria de Sext Tarquini, l'abominable violació de Lucrecia i la seva mort lamentable, l'afllicció de Tricipití, per al qual la causa de la mort de la filla era més indigna i miserable que la mateixa mort. Va afegir-hi la supèrbia del mateix rei i les desgràcies i esforços de la plebs sumida en la construcció dels fossats i de les clavegueres, i el fet que els homes romans, vencedors de gairebé totes les nacions, havien de fer d'artesans i de picapedrers en comptes de guerrers. Va recordar la mort indigna del rei Servi Tul·li i la filla, que va passar per damunt el cos del seu pare dins el

carro impiu, i va invocar els déus com a venjadors dels pares. Recordant aquests fets i altres, segons crec encara més atroços, que la indignació del moment present suggeria i que no són gens fàcils de contar per als escriptors, va empènyer la multitud enardida a abolir la monarquia i a condemnar a l'exili Luci Tarquini, l'esposa i els fills.

El mateix Brutus, amb joves escollits i armats que es presentaven voluntàriament, va marxar cap al campament d'Àrdea per a sublevar l'exèrcit contra el rei: va deixar el comandament de Roma a Lucreci, que ja abans havia estat nomenat pel rei prefecte de la ciutat. Al mig d'aquest avalot, Túl·lia fugí de casa seva i, per on passava, els homes i les dones la maleïen i invocaven les Fúries dels pares.

60. Havent arribat al campament notícies de tot això, el rei, espantat per la revolta, es va dirigir cap a Roma per reprimir la sublevació, i Brutus, que havia sentit dir que ell venia, va fer una marrada en el camí per tal de no topa-se'l; gairebé al mateix temps, per camins diferents, Brutus va arribar a Àrdea i Tarquini a Roma. Van tancar les portes a Tarquini i li van fer saber el seu exili: el campament va rebre content l'alliberador de la ciutat i en foren expulsats els fills del rei. Dos van seguir son pare, que es va retirar a Cere, en territori dels etruscs. Sext Tarquini va marxar a Gàbios com si fos el seu reialme, i fou mort pels venjadors d'antigues enemistats que ell havia provocat amb les seves matances i els seus robatoris.

Luci Tarquini el Superb va regnar vint-i-cinc anys. La monarquia a Roma va durar, des de la fundació de l'Urbs fins al seu alliberament, dos-cents quaranta quatre anys. Aleshores, en els comicis centuriats, seguint el projecte de Servi Tul·li, el prefecte de la ciutat va nomenar dos còsols, Luci Juni Brutus i Luci Tarquini Col·latí.